

MOHAMMAD HASHIM KAMALI

**PARAMETRI
HALALA I HARAMA**
U ŠERIJATU I HALAL-INDUSTRIJI

MOHAMMAD HASHIM KAMALI

**PARAMETRI
HALALA I HARAMA
U ŠERIJATU I HALAL-INDUSTRIJI**

Mohammad Hashim Kamali

PARAMETRI HALALA I HARAMA U ŠERIJATU I HALAL-INDUSTRIJI
(Bosnian)

Prvo izdanje na bosanskom jeziku. Copyright © Center for Advanced Studies and the International Institute of Islamic Thought (IIIT), First Edition 1445AH / 2023CE

Naslov izvornika • Translated into Bosnian from the English Title:

The Parameters of Ḥalāl and Ḥarām in Shari'ah and the Ḥalāl Industry (Occasional Paper Series 23)
Mohammad Hashim Kamali

Copyright © The International Institute of Islamic Thought (IIIT), International Institute of Advanced Studies (IIAS),
First Edition, 1434AH / 2013CE ISBN: 978-1-56564-555-4 Paperback

IIIT, P.O. Box 669 Herndon, VA 20172, USA www.iiit.org • IIIT London Office P.O. Box 126 Richmond, Surrey TW9 2UD, UK

Sva izdavačka i autorska prava zadržana! Nijedan dio ove knjige ne može biti iznova objavljen, u bilo kojem obliku i na bilo koji način, uključujući fotokopiranje, bez prethodnog pismenog odobrenja Centra za napredne studije, osim u svrhe kritičkih članaka i stručnih prikaza u kojima je dozvoljeno navoditi kraće odlomke. Također nije dozvoljeno pohranjivanje u elektronske baze podataka i objavljivanje djela na internetu od strane trećih lica bez dopuštenja.

Izdavači:

- **El-Kalem** - izdavački centar Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini
Tel.: 033 532 255 • Fax: 033 441 800 • Email: info@elkalem.ba • www.elkalem.ba
- Centar za napredne studije - **CNS**
Tel.: 033 716 042 • Fax: 033 716 041 • Email: cns@gmail.com • www.cns.ba

Za izdavače:	Mesud Smajić Ahmet Alibašić
S engleskog preveo:	Nedim Begović
Urednica:	Aida Mujezin Čolo
Redaktor:	Munir Mujić
Lektorica:	Hedija Ahmetašević
Tehničko uređenje:	Suad Pašić
Dizajn korice:	Tarik Jesenković
Fotografija na koricama:	©Freepik (Premium License)
Tiraž:	500
Štampa:	Dobra knjiga d.o.o. Sarajevo

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo
28-428.4:006

KAMALI, Mohammad Hashim

Parametri halala i harama u šerijatu i halal-industriji / Mohammad Hashim Kamali ; s engleskog preveo Nedim Begović. - 1. izd. - Sarajevo : El-Kalem : Centar za napredne studije, 2023. - 75 str. ; 21 cm. - (Biblioteka Posebna izdanja)

Prijevod djela: The Parameters of Ḥalāl and Ḥarām in Shari'ah and the Ḥalāl Industry. - Bibliografske bilješke uz tekst.

ISBN 978-9926-24-025-7 (El-Kalem)
ISBN 978-9926-471-94-1 (Centar za napredne studije)

COBISS.BH-ID 57515526

MOHAMMAD HASHIM KAMALI

PARAMETRI HALALA I HARAMA U ŠERIJATU I HALAL-INDUSTRIJI

S engleskog preveo Nedim Begović

BIBLIOTEKA POSEBNA IZDANJA

Sarajevo, 2023./1445. god. po H.

Ova knjiga je objavljena uz podršku
Međunarodnog instituta za islamsku misao (IIIT).

SADRŽAJ

Predgovor	7
Parametri halala i harama u šerijatu i halal-industriji	11
Uvod	11
Razumijevanje halala i harama	12
Dozvoljeno (<i>halal</i> , također <i>mubah</i> , <i>dža'iz</i>)	13
Poređenje <i>halala</i> i <i>tajjiba</i>	18
Princip izvorne čistoće (<i>taharet</i>)	23
Zabranjeno (<i>haram</i>)	28
Razlozi zbog kojih se nešto smatra haramom	32
Haram, trajnost i promjena: princip <i>istihale</i> (preobražaj stvari)	34
Pokuđeno (<i>mekruh</i>)	39
Preporučeno (<i>mendub</i>)	45
“Sive zone”: sumnjive stvari (<i>eš-šubuhah</i> , <i>mešbuh</i> , <i>meškuk</i>)	47
Poboljšivači okusa i aditivi u hrani	51
<i>Mešbuh</i> sastojci i aditivi	52
Sastojci i aditivi koji se mogu smatrati nedozvoljenim	56
Uvjeti ispravnog klanja životinje	57
Uloga običaja (<i>urf</i>) u utvrđivanju vrijednosti	61
Meso, morski plodovi i mliječni proizvodi	63
Halal-industrija u Maleziji	65
Islam i nauka	69
Zaključak i preporuke	72

PREDGOVOR

Međunarodni institut za islamsku misao (IIIT) i Međunarodni institut za napredne islamske studije (IAIS) u Maleziji sa zadovoljstvom predstavljaju knjigu *Parametri halala i harama u šerijatu i halal-industriji* (iz edicije Povremena izdanja, 23), čiji je autor ugledni naučnik i stručnjak za islamsko pravo i jurisprudenciju, Muhammad Hashim Kamali. Objavio je brojne publikacije o različitim šerijatskim temama. Mnoge njegove knjige, uključujući *Principles of Islamic Jurisprudence (Principi islamske jurisprudencije)*, *Shari'ah Law: An Introduction (Uvod u šerijatsko pravo)* i *A Textbook of Hadith Studies (Udžbenik hadiskih studija)*, koriste se kao referentni radovi na univerzitetima (na engleskom jeziku) širom svijeta.

Tema halala i harama, posebno mesa i mesnih proizvoda, od centralnog je značaja za muslimane sa sve većim fokusom na etičke aspekte proizvodnje mesa, sigurnost i čistoću hrane, te dobrobit životinja koje zahtijevaju veću pažnju. Ali halal-industrija se ne svodi samo na meso. Pitanje halala dotiče mnoge oblasti

muslimanskog života. Budući da je industrija vođena tržišnom realnošću ponude i potražnje, bolje razumijevanje islamskih principa od vitalnog je značaja. Pitanje aditiva, naprimjer, izazvalo je značajnu konfuziju u potrošnji hrane, baš kao što je pitanje bankovnih kamata u velikoj mjeri zbunilo one koji žele etički investirati kako bi izbjegli kamatu (*riba*). Nije iznenađujuće da se percepcije o tome šta sada čini halal razlikuju među kulturama i regijama, kao i među sljedbenicima različitih škola islamskog prava. Detaljno istražujući ovo pitanje, Kamali objašnjava osnovne principe halala i harama, pozivajući se na Kur'an, i raspravlja o ključnim pitanjima u vezi s njegovom implementacijom, dajući važan uvid u temu i uvjerljivo se osvrćući na mnoge zablude s kojima se muslimani danas suočavaju. Rad nudi i praktične savjete za halal industrijske operatere, nastoji unaprijediti uniformnost u halal-standardima i predlaže set smjernica s ciljem njenog promoviranja.

Tamo gdje su datumi navedeni prema islamskom kalendaru (Hidžri) označeni su skraćenicom H. Inače, slijede gregorijanski kalendar i po potrebi su označeni skraćenicom n. e. Arapske riječi istaknute su kurzivom, osim onih koje su ušle u uobičajenu upotrebu. Dijakritički znaci dodani su samo onim arapskim imenima koja se danas rijetko koriste.

IIIT, osnovan 1981. godine, služio je kao glavni centar za olakšavanje ozbiljnih naučnih napora zasnovanih na islamskoj viziji, vrijednostima i principima. Programi istraživanja, seminara i konferencija Instituta u posljednjih trideset godina rezultirali su objavljivanjem više od četiri stotine naslova na engleskom i arapskom jeziku, od kojih su mnogi prevedeni na druge važne jezike.

Osnovan 2008. godine u Kuala Lumpuru, Međunarodni institut za napredne islamske studije (IAIS) u Maleziji, neovisan je istraživački institut, posvećen objektivnom akademskom istraživanju s praktičnim implikacijama relevantnim za politiku koja

se tiče islama i savremenih pitanja. U relativno kratkom periodu, IAIS je izrastao u dinamičan javni forum koji se bavi seminarima i publikacijama od interesa za Maleziju, muslimanski svijet i odnos islama s drugim civilizacijama. IAIS u Maleziji izdaje tromjesečni međunarodni recenzirani časopis *Islam and Civilizational Renewal* (ICR), dvomjesečni *IAIS Bulletin and Islam and Contemporary Issues*, knjige, monografije i edicije povremenih izdanja. U proteklih pet godina okupio je oko 150 događaja, seminara, okruglih stolova, nacionalnih i međunarodnih konferencija o širokom spektru tema koje su od interesa za islam i muslimanski svijet. Detalji o aktivnostima i publikacijama IAIS Malezije mogu se naći na www.iais.org.my. Vlastita veb-stranica profesora Kamalija je www.hashimkamali.com.

IIIT Ured u Londonu i IAIS u Maleziji,
Kuala Lumpur, august 2013.

Parametri halala i harama u šerijatu i halal-industriji*

UVOD

Halal-industrija, iako je još uvijek u ranoj fazi razvoja, doživjela je značajan rast. Kao tržišni fenomen, industrija se zapravo pojavila u prvoj deceniji 21. st. Njen brzi napredak dijelom je posljedica njegovih strogih pravila o sigurnosti hrane, čistoći i ekonomskom ferpleju. Kao i kod islamskog bankarstva u njegovim ranim godinama, halal-industrija je također bila u velikoj mjeri vođena zahtjevima tržišta i realnošću. Tržišni igrači i stručnjaci iz industrije sada naglašavaju potrebu da se prošla dostignuća obogate naporima koji unapređuju bolje razumijevanje islamskih principa i naučnih saznanja relevantnih za budući razvoj.

* Ovaj članak je prerađena i dopunjena verzija rada koji sam prezentirao na Svjetskom halal-forumu u Kuala Lumpuru, u maju 2008.

Ova prezentacija počinje pregledom dokaza iz Kur'ana, hadisa i fikha o halalu i haramu, krenuvši od izlaganja osnovnih pravila halala, a zatim se nastavlja razmatranjem harama, pokuđenog (*mekruh*) i preporučenog (*mendub*). Rasprava, također, istražuje ulogu koju običajna praksa ima u određivanju ovih vrijednosti, kao i u odnosu između islama i nauke. Druge dvije istražene teme su normativni princip čistoće (*taharet*) i malo poznati, ali važan princip transformacije supstance (*istihale*), koji objašnjava pretvaranje harama u halal zbog unutrašnjih hemijskih promjena koje uklanjaju element harama. Dio ove prezentacije posvećen je i pregledu sve relevantnije teme *mešbuhata*, odnosno sumnjivih stvari koje spadaju između halala i harama, a koje nisu regulirane dostupnim dokazima. Također se raspravlja o aditivima u hrani, aspektima prerade hrane i lancu snabdijevanja, te nedoumicama koje se javljaju oko neprekidnog javljanja novih vrsta hrane koje potpadaju pod *mešbuhat*.

RAZUMIJEVANJE HALALA I HARAMA

Muslimanski pravници raspravljali su o izvornim dokazima o halalu i haramu i formulirali smjernice za reguliranje njihove primjene na postupke klanja i sastojke ishrane. Šerijat identifikuje haram-tvari u hrani i ishrani u specifičnim detaljima, ali ima drugačiji pristup identifikaciji harama u namirnicama i pićima jer se one ne identifikuju uvijek imenom, već nekim indikatorima koji su donekle sumnjivi. Zbog toga su postojale sive zone sumnje i često su zahtijevale novo pravno proučavanje i *idžtihad* o njihovoj dopuštenosti ili nedopuštenosti. Postojeći priručnici o fikhu daju detalje o gotovo svim poznatim vrstama životinja, ptica, insekata, morskih plodova itd. Ipak, neprestana raznovrsnost tržišnih proizvoda u našem vremenu, kao i novi razvoji u nauci i tehnologiji, kontinuirano utječu na stavove fikha o prehranbenim

supstancama, što zauzvrat zahtijeva kontinuirano istraživanje i preispitivanje sadržaja i sastava prehrambenih proizvoda iz šerijatske perspektive.

DOZVOLJENO (HALAL, TAKOĐER MUBAH, DŽA'IZ)

Od tri arapske riječi koje se pojavljuju u ovom naslovu, halal i njegove izvedenice se češće pojavljuju u Kur'anu i hadisu, dok je fikhska literatura sklonija korištenju riječi *mubah* i *dža'iz*.¹ Halal se može definisati kao čin, predmet ili ponašanje naspram kojeg pojedinac ima slobodu izbora i njegovo vršenje ne nosi ni nagradu ni kaznu. Halal može biti ustanovljen izričitim dokazima u šerijatu ili pozivanjem na pretpostavku dopuštenosti (*ibaha*), kako je objašnjeno u nastavku.

Skala od pet vrijednosti poznatih u islamskoj jurisprudenciji, odnosno ono što je obavezno, preporučeno, dozvoljeno, pokuđeno i zabranjeno (*vadžib, mendub, mubah, mekruh i haram*) ne pojavljuje se u Kur'anu ili hadisu tim redosljedom. Kur'an može direktno koristiti riječ *halal* ili njene izvedenice, ili se poslužiti izrazima “nema grijeha”, “nema odgovornosti”, “nema krivice” ili da te “Bog neće ukoriti” za nešto, a sve to implicira dopuštenost. Također, ovo se može reći za mekruh i mendub, za koje se u Kur'anu i hadisu koriste različiti izrazi. Dakle, kada čitamo u ovim izvorima izraze kao što su “Bog ne voli” takve i takve, ili kada se neki čin opisuje sa “odvratno”, “nepoželjno”, “zabludjelo” i

¹ Razlog zašto se učenjaci fikha odlučuju za drugačiju terminologiju može biti zbog osjetljivosti koju Kur'an pridaje izricanju kvalifikacija halala i harama. Naime, ono je prerogativ samo Svevišnjeg Boga, kao što ću objasniti. Mala razlika u značenju ovih termina također može biti relevantna: dok se *mubah* i *dža'iz* odnose na nešto oko čega je šerijat potpuno neutralan, halal često implicira stepen čistoće posebno u kontekstu namirnica i kao takav može implicirati preferenciju koja nije potpuno neutralna.

tako dalje, to bi ukazivalo na mekruh, a suprotnost ovakvih izraza može podrazumijevati mendub.²

Tekstualne smjernice o halalu ukazuju na to da nikakva nepotrebna ograničenja ne trebaju biti nametnuta osnovnoj slobodi pojedinca i ličnog izbora u pogledu onoga što on ili ona želi konzumirati, te da opseg zabrana ne treba ići dalje od onoga što je posebno određeno tekstem. Stoga, dozvoljeno ili halal je ostavljeno kao otvorena kategorija koja se odnosi na sve ono što nije zabranjeno. Kur'an ovako objavljuje:

Od sada vam se dozvoljavaju sva lijepa jela

(El-Ma'ide, 5:6), i:

O ljudi, jedite od onoga što ima na Zemlji, ali samo

ono što je dopušteno i što je prijatno (El-Bekare,

2:168; v. također 2:172), a zatim opet:

O vjernici, ne uskraćujte sebi lijepo stvari koje vam

je Allah dozvolio (El-Ma'ide, 5:87).

Ovakav pogled na halal omogućio je pravnicima da formulišu opće smjernice, kao što je sljedeća pravna maksima: “Dopustivost (*ibaha*) je osnovna norma u svim stvarima, osim ako postoji dokaz koji ukazuje na zabranjenost.”³ Prema tome, da bi se nešto proglasilo dopuštenim, ne traži se da se za to proizvedu podržavajući dokazi izvan onoga što može biti očito čulima. Biljna hrana i životinjsko meso su čisti ako opća praksa i razum ukazuju

² Arapski izrazi koji se koriste za mubah su: *la isme, la džunaha, la be'se, la ju'ahizukum Allah* itd.

³ Arapska verzija je: *El-Asl fi el-ešja' el-ibaha hatta jedull ed-delil 'ala et-tahrim*. Usp. Dželal ed-Din es-Sujuti, *El-Ešbah ve en-neza'ir* (Bejrut: Dar el-kutub el-'ilmijje, 1983. god./1403. po H.), str. 60. Pravna maksima se obično sastoji od apstraktne i epitetičke izjave fikhske pozicije zasnovane na cjelokupnom čitanju dostupnih dokaza u Kur'anu i hadisu. Kao objašnjenje, es-Sujuti postavlja pitanje o dopuštenosti za ljudsku ishranu, naprimjer, mesa žirafe, rekavši da pravnici nisu zauzeli stav o tome i stoga je halal u svjetlu pomenute maksime, kao i činjenice da žirafa nije grabežljiva životinja.

na to i nema očitih znakova nečistoće. Nije potreban dalji šerijatski dokaz. Ova osnovna dozvoljenost obuhvata ono što se može opisati kao preporučljivo ili za osudu. Jer oni se u osnovi sastoje od savjeta koji se mogu ili ne moraju slijediti, a ni pojedinac nije njima vezan. Zbog toga je istaknuti zahirijski učenjak Ibn Hazm (u. 1064/456) reducirao pet ranije spomenutih skala vrijednosti na samo tri, i to na obaveznu, zabranjenu i dozvoljenu, dodajući da su preporučeno i pokuđeno u osnovi podvrste dozvoljenog ili mubaha.

Muslimanski pravnici također smatraju da svaki tekstualni dokaz koji poništava pretpostavku dozvoljenosti mora biti kategoričan i po značenju i po vjerodostojnosti koja se utvrđuje pouzdanim izvještavanjem ili prijenosom, jednostavno zato što se haram ne može utvrditi na osnovu neizvjesnih dokaza, kao što su slab hadis ili kur'anski ajet koji ne prenosi jasno značenje – u tom slučaju predmet bi bio vođen pretpostavkom dozvoljenosti.⁴ Dva glavna izuzetka od principa *ibaha* koje su muslimanski pravnici primijetili jesu pitanja obredoslovlja (*'ibadat*) i seksualni odnos između muškarca i žene koji nisu u braku. Osnovna pretpostavka je da djela pobožnosti (*'ibadat*) moraju biti potvrđena jasnim tekstom, inače se pretpostavlja da su zabranjena, te da je seksualni odnos između pripadnika suprotnog spola općenito zabranjen, osim ako ne postoji validan brak. Stoga niko ne smije ništa dodati ili oduzeti od pet dnevnih namaza, niti od sadržaja svakog

⁴ Jusuf el-Karadavi, *El-Halal ve el-haram fi el-islam* (Bejrut: El-Mekteb el-islami, 1994/1415, 15. izd.), 23; isti autor, *Bej' el-murabeħa li el-amir bi eš-šira'* (Kairo: Mektbe vehbe, 1987/1407, 2. izd.), str. 13. Vjerodostojan (*sahih*) hadis, za razliku od slabog, definira se kao hadis s neprekinutim lancem prenosilaca (*isnad*) sve do Poslanika ili ashaba, koji se sastoji od čestitih osoba koje su posjedovale dobru memoriju i čija naracija nije čudna (*šazz*) i bez očiglednih i skrivenih nedostataka (*'ilel*). Usp. Mohammad Hashim Kamali, *A Textbook of Hadith Studies* (Leicester: The Islamic Foundation, 2005), str. 139.

bez dokaza o jasnom tekstu. Jer Bog Svevišnji je odredio način na koji će se obožavati i mi ga kao takvog slijedimo.

Malikije su najliberalniji u pogledu dozvoljenosti namirnica životinjskog porijekla koje su možda druge pravne škole klasificirale kao mekruh ili, čak, haram. Šafije, hanefije i džafferije ili duodecimalisti su umjereni, dok hanbelije imaju tendenciju da budu restriktivni. Malikije smatraju da su sve vrste kopnenih i morskih životinja i ptica, uključujući životinje lualice (*džellele*) koje se hrane nečistoćom, zatim ptice grabljivice, kao i mravi, crvi i bube – dozvoljeni za ljudsku ishranu. Većina drugih škola proglasila ih je pokuđenim (mekruh) ako ne i zabranjenim (haram).⁵ Ovo je u skladu s općenito otvorenijim i prilagodljivijim poglavljem malikijske jurisprudencije. Naprimjer, to je jedina škola ili mezheb koji prihvata, u principu, valjanost svih sekundarnih dokaza (*edille fer'ije*) islamskog prava poznatih svim vodećim školama islamske jurisprudencije, dok je većina drugih škola selektivna u prihvatanju nekih, a odbijanju drugih.

Postoje tri vrste halala/mubaha. Prvo, mubah koji ne nosi nikakvu štetu pojedincu, bez obzira da li on ili ona postupa prema njemu ili ne, kao što je putovanje, lov ili šetnja na svježem zraku. Drugo, mubah čije je izvršenje dozvoljeno zbog nužde, iako je u suštini zabranjeno. Ovo može uključivati konzumaciju strvine da bi se spasio život.⁶ Treća vrsta mubaha odnosi se na ponašanje koje je islam zabranio, ali koje je počinjeno prije pojave islama ili, u odnosu na obraćenike, prije nego što su prihvatili vjeru. Naprimjer, pijenje vina nije bilo zabranjeno sve do Poslanikove (s.a.v.s.)⁷ migracije u Medinu, pa je potpadalo pod mubah sve do

⁵ Za detalje v. Vehbe ez-Zuhajli, *El-Fikh el-islami ve edilletuh* (Damask: Dar el-fikr, 1989/1409, 3. izd.), 3:510f.

⁶ Usp. Mohammad Hashim Kamali, *Principles of Islamic Jurisprudence* (Cambridge: Islamic Texts Society, 2003), str. 429.

⁷ (s.a.v.s.) – Salla Allahu alejhi ve sellem: Neka je Božiji mir i blagoslov na njega. Izgovara se uvijek kada se spomene ime poslanika Muhammeda.

objave kur'anskog ajeta koji ga je konačno proglasio zabranjenim (El-Ma'ide, 5:90).⁸ El-Gazali (u. 1111) je dalje objasnio da nije ispravno primjenjivati mubah na djela djeteta, umno poremećene osobe ili životinje, niti bi bilo ispravno nazivati Božija djela mubahom. Djela i događaji koji su se desili prije pojave islama također se ne smiju zvati mubah.

Mubah se dalje dijeli u tri vrste:

1. Djela koja su mubah pojedincu, ali preporučena (men-dub) zajednici. Konzumiranje određene hrane, kao što je vegetarijanska hrana, govedina, ovčetine i tako dalje, mubah je za pojedinca, ali je obaveza za zajednicu da ih ima dostupne na tržištu.
2. Djela koja su mubah pojedincu, ali obavezna (vadžib) zajednici. U normalnim okolnostima jelo, piće i brak mogu biti mubah pojedincu, ali osigurati njihovu dostupnost je posao zajednice i njenog vođstva. Slično, mubah je da pojedinac bira svoj posao i profesiju, ali zajednica je u cjelini obavezna osigurati opstanak određenih vrsta industrija i zanata.
3. Djela koja su mubah povremeno, ali su zabranjena ako se redovno vrše. Naprimjer, povremena upotreba grubih riječi na račun nečijeg djeteta je mubah, ali je zabranjena ako se prakticira cijelo vrijeme, a mekruh ako se prakticira često.⁹

⁸ *Ibid.*, str. 429.

⁹ Ebu Ishak Ibrahim eš-Šatibi, *El-Muvafekat fi usul el-ahkam*, ur. Muhammed Hasenejn Mahluf (Kairo: El-Matbe'a es-selefiyye, 1920/1341), 1:140f; Vehbe ez-Zuhajli, *Usul el-fikh el-islami* (Damask: Dar el-fikr, 1986/1406), str. 86.

POREĐENJE HALALA I TAJJIBA

Tajjib (nezagađen, čist) se odnosi na predmete, radnje i ponašanje koje ljudi zdrave prirode smatraju takvima i odobravaju ih, bez obzira na uobičajene prakse i neovisno od njih.¹⁰ Suprotno od *tajjib* (mn. *tajjibat*) je ono što je nepoželjno i odbija ljude dobrog ukusa čak i ako neki ljudi zastupaju drugačiji stav o tome.¹¹ Kao što je naša ranija rasprava o osnovama harama pokazala, osnovni odnos halala i harama sa *tajjibom* (onim što je čisto) i *habisom* (onim što je nečisto) jeste suštinska i prirodna naklonost *tajjiba* prema halalu i *habisa* prema haramu. Pošto je Svevišnji Bog propisao halal i haram radi blagostanja i dobrobiti ljudi (*masleha*), blagostanje i dobrobit ljudi postaju osnovni uzrok i razlog koji stoji iza halala i harama. On nije ništa propisao halalom, a da nije *tajjib*, niti je bilo šta proglasio haramom, a da nije *habis*. Kada je ovaj prirodni odnos narušen, kao što je to u nekim slučajevima u samom Kur'anu, to je bilo iz specifičnog razloga.¹² Prema tome, haram u šerijatu je utemeljen ili na prirodnoj odbojnosti (*hubs*), ili na šteti (*darer*), ili na oboma. Uopćeno govoreći, sve što je u cjelini ili pretežno štetno – također je haram, a sve što je u cjelini ili pretežno korisno – također je halal.¹³

Međutim, *tajjib* nije pravna kategorija u smislu da islamska jurisprudencija ne specificira odvojenu vrijednosnu tačku ovim imenom pored onoga za što bi se moglo reći da je dozvoljeno

¹⁰ Usp. El-Karadavi, *El-Halal ve el-haram*, str. 31.

¹¹ *Ibid.*, str. 56.

¹² Određene namirnice koje su *tajjibat* bile su zabranjene Jevrejima kao ukor i kazna (usp. Kur'an, El-En'am, 6:146 i En-Nisa, 4:160).

¹³ Naprimjer, u slučaju alkohola Kur'an objašnjava svoju zabranu: *Reci: "Oni donose veliku štetu, a i neku korist ljudima, samo je šteta od njih veća od koristi"* (El-Bekare, 2:219). Također v. El-Karadavi, *El-Halal ve el-haram*, str. 31.

(mubah/halal). Stoga, poznata skala od pet vrijednosti (*el-ahkam el-hamse*), kao što je ranije spomenuto, govori o pet vrijednosti kod kojih *tajjib* nije predstavljen kao posebna kategorija. Zato se od muslimana zahtijeva da osiguraju da ono što rade, jedu ili piju bude dozvoljeno u šerijatu, čak i ako nije čisto, *tajjib* ili najbolje kvalitete. Čini se da je dovoljno dobro da muslimani koji žive, naprimjer, u zemljama u kojima nemuslimani čine većinu, poštuju pravila halala, a da se od njih ne traži da idu korak dalje od halala prema *tajjibu*. Ako neko odluči da bude konkretniji i cilja na ono što je *tajjib*, to je naravno bolje. U nekim slučajevima, superiorni tržišni objekti i nabavke mogu čak staviti muslimane – koji žive u zapadnim zemljama – u bolju poziciju; da biraju ono što je bolje kvalitete i *tajjib*. Međutim, kao pravni zahtjev, pravila halala i harama čine ono što svi muslimani moraju konsultovati i slijediti.

Međutim, može se reći da je na mnogo načina karakteristično za sve zakone to da su ciljevi pravnih pravila, zavisno od slučaja, vrlo visoke ili vrlo niske vrijednosti koje se odnose na ponašanje – u poređenju s onim što ljudi obično čine u svom svakodnevnom životu. Otuda se neko može baviti prijevarnim aktivnostima i sebičnim nastojanjima, ili jesti nezdravu hranu ili ono što je samo dozvoljeno, ali zakon neće ispravljati njegovo ponašanje sve dok ono krivično ne predstavlja kriminal ili jasnu povredu. To, međutim, ne znači da se šerijat ne bavi višim dometima i ciljevima ličnog ponašanja, zbog čega se na istoj skali od pet vrijednosti nalazi i kategorija preporučenog ili menduba. U slučaju dozvoljene/halal-hrane, pravo dopušta muslimanima da jedu, naprimjer, puževe, crve, skakavce, guštere, čak i meso krokodila itd., od kojih se ni za jedno ne može reći da je *tajjib*. Razlika između halala i *tajjiba* – koja se odnosi na namirnice – može se šire dovesti u vezi s malikijskom jurisprudencijom, koja dozvoljava jedenje vrlo različitih vrsta životinja, ptica, sisara i insekata koji se samo toleriraju, ali očito ne spadaju u kategoriju *tajjiba*. *Tajjib*

se u izboru hrane odnosi na čistoću i prirodnu privlačnost, i stoga, uglavnom, spada u kategoriju preporučenog ili menduba, a ne nužno u kategoriju mubaha.

Može se usputno spomenuti da pojam *tajjibat* nije ograničen na hranu, nego se u jeziku Kur'ana i hadisa proteže na druge aspekte ponašanja, kao što je posao koji se obavlja (usp. El-Bekare, 2:267), baš kao što se to ponekad javlja naporedo s ispravnim etičkim ponašanjem (El-Mu'minun, 23:51), govorom koji neko izgovara (El-Hadždž, 22:24), neiskvarenim i poštenim osobama, muškarcima i ženama (En-Nur, 24:26), pa čak i prijatnim i udobnim dvorovima (*mesakin tajjibe*) (Et-Tevbe, 9:72; Es-Saff, 61:12). *Tajjibat* se često koristi kao antonim za *haba'is*, bilo da se radi o jestivim namirnicama ili onim što se može odnositi na druge aspekte ponašanja. *Tajjibat* kao takav je glavna tema Kur'ana koja obuhvata izuzetno širok spektar značenja. Možda je zbog ovog faktora veći dio kur'anske upotrebe *tajjiba* i njegove množine *tajjibat* shvaćen kao moralna kategorija koju treba slijediti i tražiti, ali da to može, ali i ne mora predstavljati obavezu po sebi.

Utvrđiti *tajjib* kao podskup menduba, ili čak kao zasebnu kategoriju (posebno u kontekstu namirnica) još je značajnije s obzirom na toliki novi razvoj u nauci o hrani, genetski modificiranim vrstama hrane i miješanju aditiva i sastojaka u masovnoj proizvodnji hrane. Fabričke proizvodne linije, komercijalno vođene metode prerade hrane imaju tendenciju da prošire opseg sumnje u prirodni kvalitet zaliha hrane na tržištu. Stoga se halal-industriji hrane s pravom savjetuje da njen cilj bude *tajjib* kao optimalna kategorija hrane koja se u konačnici može certificirati i označiti kao takva.

Na *tajjib* se poziva na mnogo mjesta u Kur'anu i hadisima; na gotovo svim mjestima. Međutim, halal i *tajjib* se pojavljuju jedan pored drugog (El-Bekare, 2:167; E-Ma'ide, 5:4, 87; El-A'raf, 7:157; En-Nisa', 4:160). Na drugim mjestima, Kur'an se obraća

Poslaniku i vjernicima: *Dozvoljenim i lijepim jelima se hranite* (El-Mu'minun, 23:51; El-Bekare, 2:172). Kad se čitaju zajedno ostaje malo sumnje da je halal također i *tajjib*, većim dijelom. Ovo je jasan smisao ajeta koji se obraća Poslaniku: *Pitaju te što im se dozvoljava (uhille – izvedenica od riječi halal). Reci: "Dozvoljavaju vam se lijepa jela (tajjibat)"* (El-Ma'ide, 5:4), ali je također tipično za kur'ansko čitanje primijetiti da se halal prvi spominje, a *tajjib* nakon toga kao da tekst prenosi poruku da je *tajjib* korak iza i nakon halala.

Prema pravnoj maksimi fikha, "kada se halal i haram pomiješaju, haram prevladava".¹⁴ Drugim riječima, kada dostupni dokazi mogu podrazumijevati i dozvoljenost i zabranu, ovo drugo prevladava. Citirajući to u svom djelu *El-Ešbah ve en-neza'ir*, Es-Sujuti spominje da je njegova maksima zasnovana na hadisu s istim učinkom. Hadis tako predviđa: "Kada dođe do miješanja halala i harama, ovo drugo prevladava." Međutim, muslimanski učenjaci uključujući Ebu el-Fadla el-'Irakija (u. 1403/806), Tadž ed-Dina es-Subkija (u. 1369/771) i Ebu Bekra el-Bejhkija (u. 1064/456), smatraju da je ovo slab hadis zbog prekida u njegovom lancu prenošenja.¹⁵ Ipak, u okolnostima u kojima su količina miješanja i obim konfuzije nezatni, gotovo zanemarljivi, opravdanost primjene pravne maksime koja je predmet razmatranja

¹⁴ Arapska verzija glasi: *Iza idžteme'a el-halal ve el-haram, gulibe el-haram*. Dželal ed-Din es-Sujuti, *El-Ešbah ve en-neza'ir* (Bejrut: Dar el-kutub el-'ilmijje, 1994), str. 151; Muhammed Osman Šabir, *El-Kava'id el-kullijje ve ed-davabit el-fikhijje fi eš-šeri'a el-islamijje* (Aman: Dar en-nefa'is, 2006/1426), str. 325. Zanimljivo je da se El-Karadavi ne poziva na ovu maksimu u svojoj kratkoj raspravi o "izbjegavanju sumnjivog – *ittika' eš-šubhat*", što možda nije slučajno, zbog određene slabosti u njenoj dokaznoj osnovi, ali i zbog druge linije dokaza koja savjetuje da se ide onim što je lakši put i što donosi olakšicu i olakšanje. Također, ovo može objasniti zašto El-Karadavi ovu temu podvodi pod rubriku *sedd ez-zero'at*.

¹⁵ Za raspravu v. Securities Commission, *Resolutions of the Securities Commission Shariah Advisory Council*, 2. izd., Kuala Lumpur, 2007, str. 158.

može biti dovedena u pitanje. Štaviše, neki su učenjaci počeli izuzimati situacije koje uključuju minimalne i ponekad neizbježne količine miješanja sa zabranjenim stvarima.

Zabuna može nastati i zbog postojanja dviju različitih predaja hadisa, ili dviju suprotstavljenih analogija: jedna zabranjujuća, a druga dozvoljavajuća, u kom slučaju prva prevladava nad drugom. Zabrana u ovom slučaju ima prednost nad dozvoljenošću. Ovo je također smisao pravne maksime prema kojoj “sprečavanje štete ima prioritet nad ostvarivanjem koristi”.¹⁶ Sumnja koja se javlja u tekstu može biti stvarna (*hakiki*), kao što je dvosmislenost u pogledu stvarnog teksta hadisa, ili može biti relativna i metaforična (*idafi, medžazi*), a sumnja se javlja u pogledu njihove primjenе na određeni slučaj. U svemu tome može se ukazati prilika za novo tumačenje i *idžtihad*, što treba pokušati i učiniti napor da se osigura ono što je u javnom interesu i *maslehi*. Dakle, u slučajevima zabune između mesa propisno zaklane životinje i strvine, prevladava prohibitivni stav i konzumacija se stoga ne preporučuje. Slično, u slučaju zabune između prihoda od kamate (*riba*) i od zakonite prodaje, treba biti oprezan i dati prednost izbjegavanju. Međutim, u slučaju hibridnog uzgoja životinja, poput konja i mazge, većina pravnika dala bi prednost majčinoj strani kao jačem pokazatelju dopuštenosti: ako je majka halal, slučaj se također smatra halalom.

Ako postoji mješavina dvije vrste hrane, jedne halal i druge haram, u početku se mogu pojaviti dvije situacije: ili razdvajanje dva dijela nije izvodljivo, kao naprimjer kada se vino, krv ili urin pomiješaju s vodom – tada haram prevladava halal; ili se ta dva dijela mogu razdvojiti, kao kada insekt ili nečista tvar padne na očvrnuti puter – sama tvar i njegovi okolni dijelovi se uklanjaju, a ostatak postaje halal. Međutim, ako je mješavina vrlo malih

¹⁶ Pravna maksima na arapskom jeziku glasi: *Der' el-mefasid evla min dželb el-menaifi*.

količina koje je teško otkriti i uspostavljanje potpune čistoće nije lišeno poteškoća – kao što su ostaci malih količina alkohola u posuđu za kuhanje u velikim hotelima – sumnja u njih se može zanemariti, ali je izbjegavanje njihove upotrebe poželjno.¹⁷

PRINCIP IZVORNE ČISTOĆE (TAHARET)

Princip čistoće (*taharet*) je na mnogo načina dopunski i paralelan principu dozvoljenosti (*ibaha*). Ovdje važi opći stav da je sve što je šerijat učinio halalom također čisto, a sve ono što je učinjeno haramom također je, najvjerovatnije, nečisto (*nedžes*). Prvobitna čistoća znači da je normativna pozicija šerijata u pogledu svih stvari pozicija čistoće.¹⁸ Ona nam govori da je Svevišnji Bog stvorio sve stvari čistim za upotrebu i dobrobit ljudskih bića, osim ako ne postoje dokazi koji upućuju na suprotno. Dok je malikijska škola u cjelini podržala nekvalifikovano i općenito razumijevanje ovog principa, šafijska i hanbelijska škola u njemu preciziraju “sve stvari” govoreći da je čistoća norma za sve opipljive predmete (*el-e’jan*) koji uključuju čvrstu materiju i životinje, osim dvije: svinje i psa. Leševi su nečisti osim u tri slučaja: ljudsko tijelo (i muslimansko i nemuslimansko), riba i skakavac. Ono što izlazi iz živih životinja, kao što su tjelesne tečnosti i znoj, također potpada pod princip prvobitne čistoće, ali prema alternativnom gledištu, samo za čiste i “životinje koje se mogu klati”, tj. “dozvoljene” životinje.¹⁹ Hanefije dijele mišljenje s većinom u ovome, uz jedan izuzetak, koji čine u vezi sa psima, zastupajući stav da psi nisu suštinski nečisti. Malikije dalje proširuju opseg

¹⁷ Usp. Šabir, *El-Kava'id*, str. 326-328.

¹⁸ Vizare el-evkaf ve eš-šu'un el-islamijje, *El-Mevsu'a el-fikhijje* (Kuvajt: Vizare el-evkaf ve eš-šu'un el-islamijje, 2001/1421), 40:75.

¹⁹ *Ibid.*

smatrajući da šerijatska pretpostavka čistoće obuhvata sve, uključujući kopnene i morske životinje, čak i pse i svinje. Jer život je sam po sebi djelotvorni uzrok (*'ille*) i kriterij čistoće. Ono što je zabranjeno jeste meso ovih životinja za konzumaciju, ali one nisu suštinski nečiste kada su žive. Čiste su i tjelesne tekućine pasa i svinja, bilo da se emituju u stanju budnosti ili sna, osim sadržaja njihovih trbuha, izmeta i povraćanja.²⁰ Čistoća tako postaje atribut stvorenog svijeta i životnih formi koje se javljaju u njemu. Ovo je također posljedica osnovne kur'anske pozicije koja konkretizira stvari koje su nečiste. Tako prljave i nečiste stvari trebaju biti određene jasnim tekstom, u suprotnom se pretpostavlja da su čiste. Ovo ograničenje tako izraženo u pogledu obima *nedžesa* i harama potvrđuje činjenica da Kur'an navodi samo desetero koje su nečiste (*nedžes*) za ljudsku ishranu (usp. El-Ma'ide, 5:3-4),²¹ a zatim u otvorenom obraćanju poslaniku Muhammedu kaže:

Pitaju te što im se dozvoljava. Reci: "Dozvoljavaju vam se lijepa jela" (El-Ma'ide, 5:4).

Dakle, nije na nama da proširujemo niz zabrana, harama i *nedžesa* izvan onoga što je Tekstom kao takvo označeno. Samo jasan tekst, odnosno ako to nije slučaj, činjenični dokaz koji čini prljavštinu vidljivom čulima, određuje da je nešto nečisto/*nedžes*. Naprimjer, voda je općenito čista za uzimanje abdesta, osim ako se u njoj ne otkrije prljavština i nečistoća, bilo fizički ili kroz promjenu boje i mirisa itd. Pored teksta i opipljivih dokaza, muslimanski pravници zastupaju da opća saglasnost (*idžma'*) i mudrost naslijeđena kroz generacije mogu odrediti šta je nečisto

²⁰ *Ibid.*, 40:79 i 85.

²¹ Desetero uključuje svinjetinu, krv, leševe, životinje koje su zadavljene, pretučene, pale, izbodene, one koje su djelimično pojele divlje zvijeri, životinje zaklane u ime drugih božanstava osim Allaha i one koje se žrtvuju na kame-nu (oltarima).

za ljudsku ishranu. Stoga, samo jasan tekst, činjenični dokazi i opći konsenzus mogu pobiti i poništiti pretpostavku čistoće.²²

Arapska lingvistička upotreba i islamski tekstovi koriste različite izraze za označavanje prljavštine i nečistoće, bez obzira da li su inherentni ili pretpostavljeni, uključujući *nedžes*, *kazir*, *habis*, *ridžs* i *rikz*. Učenjaci fikha su podijelili *nedžes* u dvije vrste, fizičku ('*ajnijje*) i fiktivnu (*hukmijje*). Fizička nečistoća je stvarna i čulno opipljiva i često svojstvena samom objektu. Ovo obično podržava i šerijat, koji je u većini slučajeva identifikovao inherentno nečiste supstance. Fizička prljavština je podijeljena u tri kategorije: intenzivna, lagana i prosječna. Ako postoji potpuni konsenzus među pravnim školama i učenjacima o nečistoći nečega, ona je intenzivna (*mugallaz*). Razlike u mišljenju među njima svode je na nivo prosječne ili lagane (*mutevessi'* i *muhaffef*). Ne ulazeći u detalje, ove kategorije su često relevantne i za utvrđivanje zakonitosti ili nezakonitosti prodaje i druge upotrebe datih predmeta. Osnovni stav u vezi s haramom i *nedžesom* jeste da se, osim u krajnjoj nuždi, ne smiju ni konzumirati, niti prodavati ili koristiti za hranu, medicinske, kozmetičke ili druge svrhe, te da svaki kontakt s njima također može ometati integritet nečije obredne molitve (*namaz*).²³

Fiktivna nečistoća je u suštini pravno svojstvo koje može, ali i ne mora biti vidljivo golim okom, ali koje je šerijat ustanovio kao takvo i koje kvari abdest za obrednu molitvu, naprimjer micanje, mokrenje ili seksualni odnos. Stanje čistoće se vraća ili manjim obrednim pranjem (abdest) ili kupanjem (*gusul*) i općenito

²² Usp. Omer Sulejman el-Eškar, Muhammed Osman Šabir i dr., *Dirsat fikhijje fi kadaja tibbijje mu'asire* (Aman: Dar en-nefa'is, 2001/1421), str. 317.

²³ Muslimanski pravници su stoga jednoglasni u pogledu prljavštine ljudskog izmeta i izmeta životinja mesoždera, kao i njihovog urina, iako o potonjem imaju određene razlike u mišljenjima. Oni su se više razišli u mišljenjima o izmetu i urinu životinja koje se mogu klati, životinja koje nisu mesožderi i ptica.

pranjem čistom vodom. Druge metode čišćenja *nedžesa* koje fihski tekstovi bilježe uključuju sušenje i štavljenje, kao u slučaju životinjskih koža, zagrijavanje vatrom i spaljivanje, izlijevanje određenih količina vode iz onečišćenog izvora vode, te obredno čišćenje “suhim abdestom” (tejemmum).²⁴

Šerijat je ustanovio i druge vrste nečistoće, kao što je poricanje vjere (*kufr*), zločin i grijeh za koje se smatra da onečišćuju i kompromitiraju čistoću nečije ličnosti i karaktera. Ovo onečišćenje može se otkloniti prihvatanjem vjere, ili u slučaju zločina i grijeha, kroz krivično gonjenje i kaznu, ili kroz iskupljenje (*keffaret*) koje uključuje dobročinstvo, post i konačno iskreno pokajanje (tevba).²⁵ Kao što je već spomenuto, posljedica proglašenja nečega *nedžesom* može biti da ta supstanca postane potpuno nezakonita, čak i kada se pomiješa s drugim supstancama, za ljudsku ishranu, ili da kvari obrednu molitvu kada je prisutna na nečijem tijelu, odjeći ili mjestu gdje se molitva obavlja.²⁶

Pitanje koje su tačno stvari nečiste (*nedžes*), osim onih navedenih u jasnom tekstu, predmet je pravnih nesuglasica. Prva tačka neslaganja javlja se oko autoriteta utvrđivanja čistoće ili nečistoće predmeta, radnji i ponašanja. Da li samo šerijat, ili običaj i prirodne sklonosti ljudi mogu otkriti i odrediti zakonitost i čistoću? Učenjaci fikha općenito smatraju da je prljavština (*nedžes*), sa stanovišta šerijata, posebna kategorija koja ne odgovara uvijek onome što ljudi obično misle. Naprimjer, šerijat proglašava alkohol nečistim (*ridžs*; usp. Kur'an, El-Ma'ide, 5:90), što se nije podudaralo s prihvaćenim percepcijama među tadašnjim Arapima. Zatim, Arapi su također smatrali neke stvari nečistim, a one

²⁴ Usp. Ahmed el-Hadždži el-Kurdi, *Buhus ve fetava fikhijje mu'asire* (Bejrut: Dar el-beša'ir el-islamijje, 2007/1427), str. 29-31.

²⁵ *Ibid.*, str. 313.

²⁶ Vizare el-evkaf ve eš-šu'un el-islamijje, *El-Mevsu'a*, 40:74 i 77; v. također 40:101-103.

nisu takvima bile nužno i u šerijatu. U njih su uključene određene ljudske tjelesne izlučevine kao što su pljuvačka i sluzi koje nisu tekstualno deklarirane kao nečiste. Dakle, percepcije ljudi variraju u zavisnosti od njihove kulture, klime i običajnih navika i ne odgovaraju uvijek šerijatskim stavovima.²⁷

Mnogi fikhski učenjaci izveli su zaključak da je sve što je šerijat učinio haramom također nečisto (*nedžes*). Ipak, pobliža analiza pokazala bi da čak i ovo vjerovatno nije tačno. Naprimjer, šerijat zabranjuje brak s vlastitom majkom ili sestrom, što je haram bez sumnje, ali se za predmet te zabrane, odnosno žene koje su uključene, ne može reći da su *nedžes* same po sebi. Kao odgovor na to navodi se da se ove zabrane ne odnose na objekte ili osobe, već na odnose koji su nesumnjivo odvratni, ali da se u ovom slučaju ne postavlja pitanje inherentne prljavštine i čistoće stvari/osobe. Ipak, rasprava se dalje proširuje na druge stvari kao što je otrov, koji možda nije prljav kao takav, ali koji šerijat zabranjuje za konzumaciju. Mnogi učenjaci vodećih fikhskih škola također su zabilježili da čak i ptice i životinje koje je šerijat zabranio za konzumaciju (kao što su predatorske životinje i ptice s kandžama i drugim karakteristikama) nisu nužno prljave same po sebi, ali da su proglašene zabranjenim iz razloga koji su najvjerovatnije različiti od nečistoće (*nedžesa*). Ovaj nivo odstupanja priznat je u fikhskoj maksimi da “sve što je *nedžes* ujedno jeste haram, ali nije sve što je haram ujedno i *nedžes*”.²⁸

I dalje ostaje pitanje šta je tačno efektivni uzrok (*‘ille*) određivanja nečega kao nečistog/*nedžesa*. Ako bi neko mogao da identifikuje da prisustvo određene faktorske supstance ili atributa znači prisustvo nečistoće/*nedžesa*, a njeno odsustvo također znači da je *nedžes* odsutan, onda bi imao formulu i smjernicu za rad. Međutim, priznaje se da nismo u mogućnosti identificirati djelotvoran

²⁷ El-Eškar i dr., *Dirasat*, str. 318.

²⁸ *Ibid.*, str. 314.

uzrok ili značenje te vrste. “Pošto je ovo siva zona, a nedoumice i dalje ostaju u cijeloj raspravi oko *nedžesa*, vjerski učenjaci (ulema) smatraju da možemo samo posmatrati tekstualne naredbe šerijata koje će nam kazati šta je *nedžes*. Ovo je jedini način i najbolja smjernica koju treba primijeniti.”²⁹

ZABRANJENO (HARAM)

Haram (također poznat kao *mahzur*) može se definirati kao “sve ono što je Zakonodavac (Eš-Šari‘) zabranio na kategoričan način, a njegov počinitelj podliježe kazni na ovom ili budućem svijetu”. Haram može biti djelo, predmet ili ponašanje koje je zabranjeno jasnim dokazima Kur’ana ili hadisa. Činjenje harama je kažnjivo, a njegovo nečinjenje se nagrađuje. To je stav većine pravnih škola islama (*mezahib*). Prema hanefijama, ako je izvorni dokaz u pitanju bilo šta manje od kategoričkog u pogledu i vjerodostojnosti i značenja, haram se spušta na nivo *mekruha tahrimi* (mekruh blizak haramu) i više nije haram u punom smislu. Dvije kategorije slične jedna drugoj u smislu da se činjenje kažnjava, a ispuštanje nagrađuje, ali se razlikuju po tome što svjesno negiranje harama vodi u nevjerstvo, što nije slučaj sa *mekruhom tahrimi*.³⁰

Kur’an pruža osnovni argument u odnosu na haram, kao što se navodi u samom tekstu: *...kad vam je On objasnio šta vam je zabranio* (El-En’am, 6:119), što znači da nejasan i neizvjestan tekst nije dovoljan da se ustanovi neki haram. Naprimjer, u odnosu na zabranjenu hranu, Kur’an je konkretizirao desetero:

*...strv, i krv, i svinjsko meso, i ono što je zaklano u
nečije drugo, a ne u Allahovo ime, i što je udavljeno i*

²⁹ *Ibid.*, str. 317.

³⁰ Usp. El-Karadavi, *El-Halal ve el-haram*, str. 15; Šabir, *El-Kava'id*, str. 324; Kamali, *Principles*, str. 421.

ubijeno; i što je strmoglavljeno, i rogom ubodeno, ili od zvijeri načeto – osim ako ste ga preklali – i što je na žrtvenicima žrtvovan (El-Ma'ide, 5:3).³¹

Ova tema se također javlja u druga dva ajeta koja zapravo sažimaju deset stvari u četiri (usp. El-En'am, 6:145 i 2:172) pošto je šest posljednjih stvari od njih deset na listi zapravo obuhvaćeno kategorijom strvine. Pijenje vina također je proglašeno zabranjenim (El-Ma'ide, 5:90). Ovo je zbir jasnih zabrana koje se nalaze u Kur'anu. Što se tiče ostalog, propisuje se:

I ne govorite neistine jezicima svojim: "Ovo je dopušteno, a ovo je zabranjeno", da biste tako o Allahu neistine iznosili (En-Nahl, 16:116).

Sve ostale namirnice, kopnene i morske životinje, štetne ili nečiste tvari itd., o kojima se raspravlja u fikhskim zbornicima, jesu predmet razilaženja uglavnom zbog različitih percepcija pravnik-a koje se tiču "osnova harama" – što ću razraditi u nastavku.

Iako hadis ima ulogu u utvrđivanju onoga šta je haram, obim je prilično ograničen. To je smisao sljedećeg hadisa: Selman el-Farisi prenosi da je Poslanik upitan o mesu divljeg magarca, prepelice i podsirenom mlijeku, pa je on dao sljedeći odgovor: "Halal je ono što je Bog dozvolio u Svojoj Knjizi, a haram je ono što je Bog zabranio u Svojoj Knjizi. Što se tiče onoga što je On odabrao da prešuti, za to se oslobađa odgovornosti."³² Pošto nema posebnog teksta u Kur'anu o tri namirnice koje su spomenute u ovom pitanju, one su, shodno tome, proglašene halalom. S

³¹ Kur'anska zabrana svinjskog mesa predstavlja nastavak judaističke tradicije. Slično, negativan pogled na islamsku tradiciju prema psima pripisuje se činjenicima da su očajnici često viđeni kao prenosioci bjesnila i da ih je najbolje držati na sigurnoj udaljenosti.

³² Ibn Madže el-Kazvini, ur. Muhammed Fuad 'Abd el-Baki, *Sunen Ibn Madže* (Bejrut: Dar el-kutub el-'ilmije, 1987/1407), hadis br. 3, 367; El-Karadavi, *El-Halal ve el-haram*, str. 23.

obzirom da sam Poslanik vezuje utvrđivanje harama uglavnom za Kur'an, nema mnogo prostora za bilo koga drugog, uključujući pravnika, *mudžtehida* (onoga ko prakticira *idžtihad*), muftiju i državnu vlast, u pogledu utvrđivanja harama. Ipak, postoji određena doza fleksibilnosti za šefa države da zabrani ono što je mekruh ili da učini mendub objektom obligatornog naloga kako bi ostvario očigledan javni interes (*masleha*) ili spriječio očigledu štetu (*mefsede*). Ova vrsta diskrecionog ovlaštenja i njegovo odgovarajuće vršenje podvodi se pod princip šerijatski usmjerene politike (*sijase šer'ijje*), kao što je pojašnjeno u nastavku.³³

Haram se dijeli na dvije vrste: (a) haram po sebi (*haram li zatih*), kao što su krađa i ubistvo, strvina, krv koja ističe itd., koje su zabranjene zbog svoje loše suštine i (b) haram zbog prisustva vanjskog faktora (*haram li gajrih*), kao što je prodaja koja se koristi kao maska za kamatu (*riba*). Posljedica ovog razlikovanja je u tome da je haram po sebi apsolutno ništavan (*batil*) *ab initio*, dok povreda *harama li gajrih* čini njegov objekt relativno (*fasid*), ali ne i apsolutno ništavnim, a transakcija koja se ostvaruje tim putem može, barem prema hanefijama, proizvesti neke od svojih pravnih posljedica. Većina škola ne priznaju *fasid* kao odvojenu kategoriju, a povrede u pitanju podveli bi pod kategoriju *batil*. Haram po sebi ne postaje dopuštenim osim u slučajevima krajnje nužde (*darura*), kao što su neminovna smrt od gladi. Haram zbog vanjskih faktora postaje dopuštenim u slučaju očigledne potrebe i onda kada on sprečava poteškoću (*haredž*). Prema jednoj fikhskoj pravnoj maksimi "sredstvo koje vodi haramu i samo je haram".³⁴ Ako su krađa i ubistvo haram, sredstva kojima se ona ostvaruju također su haram, a ako je meso svinje haram,

³³ Za detalje o šerijatskoj orijentiranoj politici (*sijase šer'ijje*) v. Mohammad Hashim Kamali, *Shari'a Law: An Introduction* (Oxford: Oneworld Publications, 2008), str. 225-245.

³⁴ Usp. El-Karadavi, *El-Halal ve el-haram*, str. 34; Šabir, *El-Kava'id*, str. 324.

trgovanje, prerada, izvoz i reklamiranje svinjskog mesa također ima status harama.

Pravila harama primjenjuju se jednako na sve osobe i mjesta. Tako ne bi bilo prihvatljivo, osim u situaciji krajnje nužde, praviti ustupke u korist nekih pojedinaca i grupa, lokaliteta, klimatskih uvjeta i sl. Muslimani ne mogu relaksirati pravila harama u svojim odnosima s nemuslimanima, niti bi bilo ispravno praviti ustupke u odnosu na ono što je haram samo na osnovu običajne prakse među ljudima.³⁵ Pribjegavanje pravnim doskočicama i trikovima (*hijel*) kojima se nastoji dobiti haram pod drugim vidom ili nazivom je također zabranjeno.³⁶ Ni dobre namjere ne opravdavaju haram: kao odgovor na pitanje može li se neko djelo koje je haram kombinirati s onim kojim se teži blizini Božijoj (*kurbe*) – kao što su dijeljenje ukradene hrane ili prihoda od *riba* u dobrotvorne svrhe – navodi se da haram prevladava i potiskuje *kurbe*. Kao što je ranije spomenuto, halal i haram nisu uvijek očigledni sami po sebi, niti jasno ustanovljeni u izvorima, a sive zone koje postoje između njih spadaju u kategoriju sumnjivih stvari (*mešbuhat*, također *eš-šubuhāt*) koje ćemo kasnije posebno razmotriti. Ali prije toga, predlažem da istražimo razloge zbog kojih se nešto smatra haramom (*esbab et-tahrim*), posebno u pogledu namirnica.

³⁵ Usp. El-Karadavi, *El-Halal ve el-haram*, str. 37-38. Ovdje postoje manji izuzeci u slučaju, naprimjer, *riba'* (kamate) koje musliman može prakticirati u odnosu na nemuslimana. Ali i ovo je sporno mišljenje i neki pravnici ga smatraju nevažećim, dok drugi kažu da je važeće samo ako je nemusliman *rabi* i stanovnik neprijateljske zemlje.

³⁶ *Ibid.*, str. 34. El-Karadavi to ilustruje imenovanjem kazino plesa umjetničkom formom ili *ribaa* profitom.

RAZLOZI ZBOG KOJIH SE NEŠTO SMATRA HARAMOM

Muslimanski pravници ustanovili su četiri razloga harama među namirnicama: očigledna šteta, opojnost, nečistoća/prirodna odbojnost i zadiranje u prava drugih.

1. Očigledna šteta (*darer*)

Otrovne biljke i cvijeće, zmije, škorpioni, otrovne ribe i arsenik spadaju u ovu kategoriju. Otrov je apsolutno zabranjen čovjeku za konzumaciju, prema većini vodećih škola islamskog prava. Međutim, malikijska i hanbelijska škola smatraju da se izvjesne količine otrova mogu koristiti u medicini i liječenju oboljenja.³⁷ Ovaj dodatak je općenito prihvatljiv jer su izuzetne upotrebe otrova također obuhvaćene predmetom nužnosti (*darura*). U štetne stvari spada i sve ono što može nanijeti štetu, čak i ako nije otrovno, naprimjer: blato, ugalj, škodljive biljke i životinje itd. Šafije smatraju da one ne mogu biti haram nekome kome ne pričinjavaju štetu, dok ih hanbelije svrstavaju u kategoriju pokuđenog (mekruh). Tome treba dodati odredbu da utvrđivanje štete u nečemu nije uvijek očigledno samo po sebi i može zahtijevati stručno mišljenje.³⁸

2. Opojnost

Opojne supstance svih vrsta, uključujući alkohol i sve vrste droga, bilo tečnih ili čvrstih, zabranjene su na osnovu jasnih tekstualnih naloga Kur'ana (El-Ma'ide, 5:90) i hadisa koji kaže da

³⁷ Usp. Vizare el-evkaf ve eš-šu'un el-islamijje, *El-Mevsu'a el-fikhijje* (Kuvajt, 1993/1414, 4. izd.), 5:125.

³⁸ *Ibid.*

“sve što opija je *hamr* (vino) i sve što opija je haram”.³⁹ Pošto je alkohol haram po sebi (*haram li zatih*), zabranjen je bez obzira na količinu koja se koristi, bilo da je sam ili pomiješan s drugim supstancama i razrijeđen, osim ako je mješavina takva da mijenja prirodu tvari i više ne opija – kao kada se vino pretvori u ocat. Alkohol se ne smije koristiti u medicini kao prvi izbor, prema općoj saglasnosti vodećih škola, premda sve one dopuštaju situacije apsolutne nužde kada se, naprimjer, sigurno zna da alkohol ili njegovi derivativi pružaju lijek za neko oboljenje, a nije moguće pronaći alternativu.⁴⁰

3. Nečistoća, prljavština i prirodna odbojnost (*nedžes, ridžs, haba'is, mustakzerat*)

One se ili identificiraju kao strvina, krv koja istječe, svinjsko meso (Kur'an, El-En'am, 6:145) ili kada ih ljudi zdrave prirode i uma smatraju takvima. Mogu biti u čvrstom ili tečnom stanju, žive ili nežive tvari. *Habis* (mn. *haba'is*, odvratan, nečist), kao suprotnost *tajjibu* (nezagađen, čist) je jedan stepen niže u odnosu na *nedžes* i *ridžs*. Shodno tome, *haba'is* obuhvata meso predator-skih životinja i ptica, kao i određene insekte, kao što su vaške i crvi. One ne moraju biti *nedžes* same po sebi, ali se ipak podvode pod kur'ansku zabranu *haba'isa* (El-A'raf, 7:157). Neke se tvari proglašavaju nečistima zbog odbojnosti koju izazivaju, čak i ako nisu same po sebi prljave, kao što su ljudska pljuvačka, sluz, znoj i sperma, koje su sve čiste, ali su proglašene nedopuštenim za konzumaciju zbog njihove prirodne odbojnosti.

³⁹ Muslim, *Muhtesar Sahih Muslim*, ur. Muhammed Nasir ed-Din el-Albani (Bejrut: Dar el-mekteb el-islami, 1987), str. 342, hadis br. 1262.

⁴⁰ 'Ala ed-Din el-Kasani, *Beda'ir es-Sana'ir fi tertib es-šera'ir* (Bejrut: Dar el-kutub el-'ilmijje, 1986/1406, 2. izd.), 5:114; Ez-Zuhajli, *El-Fikh el-islami*, 3:5.

4. Nezakonito stjecanje

U zabranjenu hranu i pića također spadaju i nezakonito stečena imovina, kao što su ukradena ili uzurpirana hrana i predmeti stečeni kockanjem, podmićivanjem, prevarom i drugim nezakonitim sredstvima koja su haram prema šerijatu. To je smisao kurʿanskog obraćanja vjernicima:

O vjernici, jedni drugima na nedozvoljen način imanja ne prisvajajte – ali, dozvoljeno vam je trgovanje uz obostrani pristanak (En-Nisaʿ, 4:29).⁴¹

Određeni pojedinci se u tom kontekstu izuzimaju, kao što su nečiji roditelj i staratelj, dobrotvorni vakuf ili upravitelj vakufa, i oni koji su prinuđeni zbog prijekne potrebe i opasnosti od gladovanja.

HARAM, TRAJNOST I PROMJENA: PRINCIP *ISTIHALE* (PREOBRAŽAJ TVARI)

Halal i haram su u osnovi trajni i nepromjenljivi. Stoga, ono što je šerijat proglasio haramom ostaje haram za sva vremena, bez obzira na lične preferencije, običaj i kulturu. Šerijatska pravila o halalu i haramu također su sveobuhvatna u smislu da muslimani nemaju privilegiju nešto proglasiti haramom drugima, a sebi halalom. Ove šerijatske odredbe namijenjene su svima, s tim da postoje određeni izuzeci za nemuslimane, kao i same muslimane

⁴¹ Suštinu ovoga prenosi i hadis: “Zabranjeno je uzimati imovinu muslimana bez njegovog pristanka” V. Ebu Bekr ‘Abd er-Rahman ibn el-Husejn el-Beheki, *Es-Sunen el-kubra*, ur. M. ‘Abd el-Kadir ‘Ata (Mekka: Mektebe Dar el-Baz, 1987/1407), 6:100, hadis br. 11, 325. Također nalazimo u drugom hadisu: “I ti i tvoja imovina pripadate tvom ocu” V. Muhammed ibn ‘Abdullah el-Hatib et-Tabrizi, *Miškāt el-mesabih*, ur. Muhammed Nasir ed-Din el-‘Albani (Bejrut: Dar el-mekteb el-islami, 1979/1399, 2. izd.), hadis br. 3354.

pod stresnim okolnostima i u slučaju opasnosti po život. Poznata pravna maksima fikha prema kojoj “nužda čini dozvoljenim ono što je zabranjeno” (*ed-darurat tubih el-mahzurat*),⁴² široko se primjenjuje na stanja bolesti, podmakle starosne dobi, trudnoće, nužde i, čak, putovanja kao zasebne kategorije poteškoće. Još jedan osnovni stav šerijata o halalu i haramu koji treba napomenuti jeste da male i velike količine potpadaju pod ista pravila. To se temelji na autoritetu hadisa prema kojem kada je nešto zabranjeno (haram), onda je zabranjena i mala količina toga. Prema tome, muslimanima je zabranjeno konzumirati svinjetinu ili alkohol, čak i u malim količinama. Jedini izuzetak hanefijske škole koji se ovdje može spomenuti je u pogledu konzumiranja vrlo male količine pića koja ne opija. U ovom slučaju počinitelj se smatra krivim, ali se ne kažnjava propisanom kaznom (*hadd*) za pijenje vina.⁴³ Međutim, unatoč tome, osoba koja konzumira zabranjeno u bilo kojoj količini time čini grijeh čak i ako ta količina nema opojno dejstvo, na osnovu opreza i šerijatskog principa pravne prevencije, dosl. “blokiranja sredstava” koja vode haramu, poznatog kao *sedd ez-zera’i*.⁴⁴ Vodeće pravne škole zauzele su sličan stav o uzimanju opijuma, drugih biljnih opijata i pušenju hašiša, koji se smatraju štetnim i zbog toga potpadaju pod pravilo sadržano u poznatom hadisu koji kaže: *La darer ve la dirar fi el-islam* / “Ne smije se nanositi šteta, niti na nju recipročno uzvraćati”. Drugim riječima, šteta se mora izbjeći, bez obzira da li se nanosi samome sebi ili drugima. Svi opijati su štetni za konzumiranje. Ipak, počinitelj ili onaj koji konzumira ove dodatne tvari ne smatra se podložnim primjeni kazne *hadd* za pijenje vina. Razlog je postojanje

⁴² Šabir, *El-Kava’id*, str. 213.

⁴³ Usp. Ez-Zuhajli, *El-Fikh el-islami*, sv. 6, str. 161f.

⁴⁴ ‘Ala ed-Din el-Kasani, *Beda’i’ es-sana’i’ fi tertib eš-šera’i’* (Bejrut: Dar el-kutub el-‘ilmijje, 1986/1406), 5:113. El-Kasani tvrdi da postoji konsenzus (*idžma’*) o zabrani čak i najmanje količine alkohola. Vidi za raspravu o *sedd ez-zera’i’u*: Kamali, *Jurisprudence*, poglavlje 16, str. 397-410.

elementa neizvjesnosti u pravilu analogije (*kijas*) koja se u ovom slučaju povlači između vina i drugih opijata. Naime, Kur'an se poziva samo na vino, ali ne i na druge opijate koje smo spomenuli, te otuda i neizvjesnost širenja primjene ove kazne s vina na druge opijate.⁴⁵ Usput bi se moglo dodati da ako bi novo istraživanje i običajna praksa došli do drugačijih stavova koji se temelje na snažnijem dokazu, fikhska pravila bi se mogla prilagoditi u skladu s tim. Međutim, haram može postati halal pod određenim okolnostima koje su izložene pod načelom *istihale*.

Unutrašnje promjene koje mijenjaju suštinu i osnovne osobine tvari, kao što su hemijske permutacije koje se događaju ljudskim interveniranjem ili bez njega, mogu promijeniti haram i preobraziti ga u halal, kao u slučaju preobražaja alkohola u sirće, ili kada svinjsko meso padne u so i vremenom postane njen nerazlučiv dio. Ovaj se preobražaj može dogoditi prirodno, kao u slučaju alkohola, kada se alkoholna tvar ostavi na otvorenom prostoru ili izloži suncu, ili kada se druge tvari kao što su luk, hljeb ili kvasac umoče u njega.⁴⁶ Fikhski princip koji tretira promjene ove prirode je *istihale* ili preobražaj koji se danas češće prakticira u kontekstu povećanja ili izmjene hrane zbog hemijskog tretmana i industrijske intervencije radi trgovine, ishrane, medicinskih i drugih svrha. Prema Islamskoj organizaciji za medicinske nauke (IOMS), *istihale* je preobražaj prirodnih odlika zabranjene tvari kako bi se proizvela druga tvar s drugačijim imenom, osobinama ili karakteristikama. Ovdje se preobražaj tvari odnosi na hemijsku permutaciju, kao što je proces koji mijenja ulje i masnoću u sapun ili rastavljanje masnoća na masne kiseline i glicerol putem naučne intervencije.⁴⁷

⁴⁵ Usp. Ez-Zuhajli, *El-Fikh el-islami*, sv. 6, str. 166.

⁴⁶ Usp. Abdul Rahman Awang, "Istihalah and the Sunnah of the Prophet", u: Halal Development Corporation, *The Essence of Halal*, str. 58.

⁴⁷ *Ibid.* V. također o *istihali*, El-Kurdi, *Buhus ve fetava*, str. 29.

Postoje različita mišljenja pravnika o legalitetu i posljedicama *istihale*. Može li musliman konzumirati ili koristiti nečistu tvar ako su se njene hemijske osobine promijenile? Većinsko mišljenje hanefijske, malikijske, hanbelijske, kao i šafijske škole smatra da je to dopušteno na osnovu obrazloženja da haram važi zbog prisustva nečistih tvari, a kada one prestanu postojati, obnavlja se izvorni status dopuštenosti, kao u slučaju alkohola koji se pretvara u sirće. Pravila (*ahkam*) šerijata zasnivaju se na prikladnim i djelotvornim uzrocima (*'ilel*). Kada djelotvorni uzrok nekog pravila više ne postoji, prestaje važiti i to pravilo, te biva zamijenjeno drugim pravilom. Glavni izuzetak od ovoga jesu obredi (*'ibadat*) čiji se djelotvorni uzroci ne mogu ustanoviti ljudskim razumom.

Bilježi se i drugačiji stav jednog broja pravnika unutar vodećih škola koji smatraju da inherentna nečistoća ostaje čak i nakon *istihale*, jer je preobražaj često djelimičan i nejasan. Međutim, na Devetom seminaru medicinskog fikha (juni 1997) Međunarodne organizacije za medicinske nauke (IOMS) usvojen je stav većine da aditivna jedinjenja ekstrahovana iz mesa zabranjenih životinja ili onečišćene supstance – koje su podvrgnute *istihali* – jesu čista i dopuštena za konzumaciju ili liječenje.⁴⁸ To je također odluka Akademije islamskog prava Lige islamskog svijeta (sa sesije održane u Meki, 13-17. decembra 2003) uz uslov da je preobražaj potpun i da nije poznato da je opstala bilo koja od izvornih karakteristika svinjetine. Djelimičan preobražaj koji prouzrokuje samo promjenu forme, dok suština ostaje potpuno ili djelimično netaknuta, ne bi učinio datu tvar dopuštenom.⁴⁹ Međutim, postoje razlike u mišljenjima oko upotrebe svinjske masti u preradi hrane, kao i

⁴⁸ <http://www.islamset.org/bioethics/9thfiqh.html#1> (pristupljeno 10. januara 2012).

⁴⁹ Odluka Akademije islamskog prava objavljena je u *Al-Sharq al-Awsat* (London), br. 9173, 9. juli 2004, str. 14, dostupna online na <http://www.asharqalawsat.com/print.asp?did=211692> (pristupljeno 10. januara 2012).

želatina, koji su svinjski derivati, iako se želatin može dobiti i od drugih životinja, a prema novijim istraživanjima i od određenih vrsta ribe. Opća savjetodavna napomena jeste da treba pokušati izbjeći sumnjive tvari tamo gdje su druge mogućnosti lahko dostupne i gdje nema uvjerljive potrebe za drugačijim postupanjem.

Na Osmom seminaru medicinskog fikha iz 1966, koji je organizirala IOMS, zauzet je stav da su namirnice koje sadrže mast koja ne podliježe denaturaciji (kao u sirevima, biljnom ulju, mazivima, kremu, keksu i sladoledu) zabranjene zbog nedozvoljenosti svinjskog mesa i njegovih derivata. Isti zabranjujući stav je zauzet u odnosu spram masti, krema i kozmetike koja sadrži svinjsku masnoću, osim ako su tvari iz kojih su izvedene podvrgnute preobražaju koji uklanja izvorne osobine.⁵⁰

Želatin svinjskog porijekla koristi se kao sastojak hrane za želiranje, stabilizaciju i emulgiranje. Međutim, stručno mišljenje je da želatin iz svinjskog, goveđeg ili drugih životinjskih izvora prolazi kroz preobražaj koji ispunjava zahtjeve islamskog prava u pogledu postupka *istihale*, i kao takav nije zabranjen.⁵¹ To je zato što želatin više ne posjeduje izvorna svojstva kože i kostiju svinja ili strvine od kojih je proizveden. Pošto više nema isti oblik, ukus, miris ili hemijsku strukturu svog prvobitnog izvora, on potpada pod osnovnu normu dozvoljenosti.⁵² Već spomenuti Osmi seminar medicinskog fikha također smatra da “želatin

⁵⁰ <http://www.islamset.org/bioethics/8thfiqh.html#1> (pristupljeno 10. januara 2012).

⁵¹ Stav Islamske zajednice u Bosni Hercegovini u vezi s ovim pitanjem je sljedeći: “Svinjski želatin prema standardu Agencije za certificiranje halal kvalitete nije dozvoljen i ne može se koristiti za proizvodnju halal proizvoda... bilo koji aditiv koji je proizveden iz ne halal sastojaka i sirovina nije halal. (<https://www.islamska.zajednica.ba/index.php/ishrana/28424-hrana-sa-svinjskom-zelatinom>) (*prim. red.*)

⁵² Nazih Hamad, “Dieting the Islamic Way”, dostupno online na <http://www.themodernreligion.com/health/diet.html> (pristupljeno 10. januara 2012); također cit. u Abdul Rahman Awang, “Istihalah”, str. 60.

napravljen od kostiju, kože i tetiva nečistih životinja, jeste čist i dozvoljen za konzumaciju”.⁵³ To se može reći i za proces prečišćavanja vode koji je pokušao u zemljama koje se suočavaju s nedostatkom vode. Pročitao sam prije nekog vremena vijest sa slikom tadašnjeg premijera Singapura kako pije čašu pročišćene kanalizacijske vode. Novinski naslov dodaje da je otpadna voda prošla pouzdan proces prečišćavanja tako da je dobra za piće i potpuno sigurna.

POKUĐENO (MEKRUH)

Mekruh se prema većini vodećih škola odnosi na čin, predmet ili ponašanje koje treba izbjegavati, ali čiji počinitelj ne podliježe kazni, niti moralnom prijekoru. Hanefije se slažu s većinskim stavom u pogledu samo jedne od dvije varijante mekruha, naime mekruha radi čistoće (*mekruh tenzihi*), ali ne u pogledu onoga što klasificiraju kao *mekruh tahrimi*, što podrazumijeva moralnu krivicu, ali ne i kaznu. Vodeće škole se slažu da onaj ko izbjegava mekruh zaslužuje pohvalu i postiže bliskost s Bogom.⁵⁴ Mekruh se često opisuje kao najniži stepen zabrane i, u tom smislu, koristi se kao pogodna kategorija koju su pravници koristili za pitanja koja spadaju između halala i harama, stvari koje se definitivno ne podržavaju, ali za koje su dokazi koji bi ih potvrdili kao haram – manje nego izvjesni. Stvari ove vrste se zgodno svrstavaju pod mekruh zbog nedostatka uglavnom bolje alternative. Hanefijsku kategoriju *mekruh tenzihi* većina podvodi pod mubah.

⁵³ <http://www.islamset.org/bioethics/8thfiqh.html#1> (pristupljeno 10. januara 2012).

⁵⁴ Za detalje v. Muhammed Ebu Zehre, *Usul el-fikh* (Kairo: Dar el-fikr el-‘arebi, 1958/1366), str. 34; Kamali, *Principles*, str. 424.

Prema hanefijama, djelo je haram kada je zabranjeno kategoričkim uvjetima, ali kada postoji element slabosti u zabranjujućem jeziku Kur'ana ili hadisa, stvar potpada pod *mekruh tahrimi*, tj. mekruh blizak haramu. Naprimjer, *mekruh tahrimi* je isprositi ženu koja je već zaručena za drugog muškarca. Razlog je taj što je hadis koji ovo zabranjuje pojedinačan (*ahad*) hadis, koji nije sasvim lišen sumnje u njegovu vjerodostojnost.⁵⁵ Postoji mnogo neslaganja među pravnicima oko mekruha u namirnicama i drugim tvarima za ljudsku ishranu, kao što je primjerice pokvareno meso koje proizvodi neprijatan miris, voda iz bunara usred groblja i stoka i živina bez nadzora koja se hrani nečistoćama i prljavštinom tako da se u njima mogu uočiti promjene okusa i mirisa. Relevantni hadisi također uključuju mlijeko takvih životinja.⁵⁶ Međutim, ova nečistoća se uklanja kada se životinje drže podalje od svojih prljavih staništa nekoliko dana (tri za živinu, četiri za ovce i koze i deset za deve i krave). Međutim, preferirani stav većine škola o ovom pitanju odstupa od ovih specifikacija i samo savjetuje izolaciju sve dok neprijatni znakovi i mirisi više ne budu prisutni.⁵⁷ Mekruh je konzumirati meso domaćih magaraca i piti njihovo mlijeko; pijenje urina deve i konzumacija konjskog mesa se isto tako ne odobrava – posebno u vrijeme rata kada konji mogu biti potrebni.

Određene vrste hrane smatraju se pokuđenim ako se uzimaju pod određenim okolnostima, ali koje se u osnovi mogu konzumirati. Tako je Poslanik rekao: “Kad god konzumirate sirovi luk

⁵⁵ Usp. Kamali, *Principles*, str. 426.

⁵⁶ Tako prema jednom hadisu “Poslanik je zabranio jesti meso *džellele* kamile”, a prema drugom “Poslanik je zabranio piti mlijeko *džellele*”. Oba hadisa se citiraju u *Sunenu* Darekutnija i *Sunenu* Ebu Davuda, a citirani su i u: Vizare el-evkaf ve eš-šu'un el-islamije, *El-Mevsu'a el-fikhijje*, 5:149.

⁵⁷ El-Kasani, *Beda'ī*, 5:39-40; Muhammed Emin ibn 'Abidin, *Hašije Redd el-muhtar 'ala ed-durr el-muhtar* (Kairo: Dar el-fikr, 1979/1300), 5:194.

ili bijeli luk, ne biste trebali ići u džamiju na namaz u džematu.”⁵⁸ Ove namirnice ne treba konzumirati kada njihov miris postane neprijatan za druge u džamijskom okruženju, kao što je navedeno u hadisu, ali i drugdje kada je vjerovatno da će bliski kontakt s drugima imati sličan efekt.

Iako je pokušeno koristiti kljovu slona kao alatku za klanje, postoje oprečna mišljenja o tome. Također je pokušeno zaklati životinju bez namjere da se ona koristi kao hrana za konzumaciju, jer bi to značilo ubijanje životinje bez valjane svrhe. Nadalje, lov na mlade ptice iz zadovoljstva je pokušen. Sva živa bića imaju svoj položaj u poretku stvaranja i ljudi su odgovorni za zaštitu životinja koje su im na raspolaganju i pod kontrolom, uključujući zdravlje životinja i adekvatnu ishranu. Dio naše odgovornosti kao Božijih namjesnika na Zemlji jeste da brinemo o okolini i dobrobiti svih stanovnika Zemlje.

Prema Eš-Šatibiju (u. 1388/790), grijeh za činjenje mekruha i harama nije jednak grijehu za postupke i ponašanje koje služi kao sredstvo kojima se oni ostvaruju, a koji sami po sebi nisu ciljevi. Stepen zabrane i odbojnosti djela koja služe kao sredstvo za grešno djelo bit će, prema tome, manji od činjenja djela koja su sama sebi svrha. Mekruh može kao takav služiti i kvalificirati se kao sredstvo za haram.⁵⁹

Određeni organi propisno zaklanih i halal-životinja također se smatraju nedopuštenim. Oni obuhvataju krv, falus, testise, vaginu, žlijezde, žučnu kesu i žuč, koje hanefije smatraju *mekruh tahrimi* zbog činjenice da je hadis koji ih zabranjuje pojedinačan hadis koji nije u potpunosti oslobođen svake sumnje.⁶⁰ Tekstualni autoritet za mekruh može se sastojati od upućivanja na

⁵⁸ Ebu Hafs Omer ibn Bedr el-Mevsili, *El-Džami' bejn es-sahihajn* (Bejrut: El-Mekteb el-islami, 1995), sv. 2, str. 38.

⁵⁹ Eš-Šatibi, *El-Muvafekat*, str. 152.

⁶⁰ Usp. Ez-Zuhajli, *El-Fikh el-islami*, 3:667.

nešto što je konkretno identifikovano kao mekruh, ili se može identifikovati riječju ili riječima koje prenose ekvivalentno značenje. Pokuđeno djelo (mekruh) se javlja u svom doslovnom smislu u sljedećem ajetu:

Sve je to ružno, Gospodaru tvome mrsko
(El-Isra', 17:38).

Ovdje se govori o brojnim stvarima, uključujući drsko hodaње po zemlji, zauzimanje stava o nečemu bez adekvatnog znanja, zakidanju pri mjeranju i vaganju te neispunjavanju obećanja. U drugom kur'anskom odlomku se nalaže:

Ne izdvajajte ono što ne vrijedi da biste to udijelili – kada ni vi sami ne biste to primili (El-Bekare, 2:267).

Ovo pitanje se također tretira u kur'anskom tekstu:

Koji će im lijepa jela dozvoliti, a ružna im zabraniti
(haba'is) (El-A'raf, 7:157).

Ali ovaj ajet je također očigledan tekst (*zahir*) koji je po svojoj naravi spekulativan. Drugim riječima, nije izvjesno da je ovih šest stavki trebalo da budu obuhvaćene kategorijom *haba'is*. Zabranjujući stav također drži da su ovi organi odvratni ljudima zdrave prirode (*et-taba'i' es-selime*).⁶¹ Preostale tri škole manje su restriktivne, ali njihovo preferirano mišljenje također smatra da su dati organi mekruh.⁶² Što se tiče upotrebe sirila (*minfeha*) iz želuca govečeta za fermentiranje i proizvodnju sira, ako je uzeto iz propisno zaklane životinje, ono je halal prema konsenzusu, ali ako je uzeto iz strvine, ono nije halal prema većini, dok hanefiti smatraju da je halal na osnovu analogije koju povlače između

⁶¹ Usp. Vizare el-evkaf ve eš-šu'un el-islamijje, *El-Mevsu'a el-fikhijje*, 5:152.

⁶² *Ibid.*, 5:153.

sirila i mlijeka takvih životinja.⁶³ Drugi primjeri mekruha koje treba spomenuti u vezi s obrednim klanjem životinje uključuju grubo rukovanje (kao što je vuča životinje za nogu), izostavljanje učenja bismille (tj. recitiranja Božijeg imena) prema šafijama i malikijama, klanje pred drugom životinjom, korištenje kostiju i kamenja kao alatki za klanje, rezanje ili skidanje kože sa životinje prije nego bude potpuno usmrćena, neokretanje prema Kibli i spominjanje imena Muhammeda uz Allahovo ime. Malikije ne postavljaju okretanje prema Kibli kao uvjet za klanje zbog nepostojanja tekstualnog dokaza o tome. Osnova za navedeno je, prema njihovom navodu, slaba analogija između obligatorne molitve (namaza) i klanja, što su dvije različite stvari.⁶⁴

Pitanje duhana i pušenja je složenije. Pušenje je nesumnjivo rašireno među muslimanima, ali učenjaci imaju različita mišljenja o njemu. Većina smatra da je pušenje mekruh. Ono uključuje bacanje novca i nema nutritivnu vrijednost, niti od njega ima bilo kakve dokazane medicinske koristi. Rizici po zdravlje koje ono nosi sa sobom gotovo da su izvjesni u vezi s oboljenjima kao što su rak pluća, srčani udar i emfizem među pušačima. Stoga, suzdržavanje od pušenja snažno se preporučuje; pušenje bi u nekim okolnostima trebalo čak i zabraniti.⁶⁵ Rizik od proglašenja pušenja haramom je bojazan da bi se time milioni muslimana pušača proglasili grijешnicima i prijestupnicima, što se teško može preporučiti. Ono što je možda još važnije je nepostojanje tekstualne zabrane o ovom pitanju i pravno načelo da se kazna može temeljiti samo na autoritetu jasnog teksta.

⁶³ *Ibid.*, 5:155.

⁶⁴ Usp. Ibn Rušd, *Bidaje el-mudžtehid* (Bejrut: Dar el-Kalem, 1988), 1:329; Ez-Zuhajli, *El-Fikh el-islami*, 3:663-664.

⁶⁵ Susan Douglas, "The Fabric of Muslim Daily Life", u: Vincent Cornell (ur.), *Voices of Islam* (Praeger: Connecticut, 2007), sv. 3, str. 17.

Tekstualni autoritet za mekruh može se sastojati od pozivanja u izvorima šerijata na nešto što je konkretno ustanovljeno kao mekruh ili se može identifikovati riječju ili riječima koje prenose ekvivalentno značenje. Naprimjer, postoji hadis u kojem Poslanik odvraća od klanjanja namaza u podne sve do zalaska sunca, s izuzetkom džuma-namaza. Stvarne riječi korištene u hadisu su da Poslanik nije volio (*kerihe en-nebijj*) namaz u to određeno vrijeme.⁶⁶ Ekvivalentan termin mekruhu javlja se, naprimjer, u hadisu koji glasi:

“Najmrža dozvoljena stvar (*ebgad el-halal*) u očima Božijim je razvod braka.”⁶⁷

Mekruh također može biti prenesen u formi zabrane, ali na jeziku koji ukazuje samo na pokuđenost. Primjer ovoga je kur’anski tekst koji se na sljedeći način obraća vjernicima, upozoravajući ih na pretjerano zapitkivanje:

O vjernici, ne zapitkujte o onome što će vam pričiniti neprijatnosti ako vam se objasni (El-Ma’ide, 5:101).

Druga ilustracija ovoga su Poslanikove riječi:

“Ostavite ono u šta sumnjate u korist onoga u šta ne sumnjate.”⁶⁸

⁶⁶ Za detalje v. Kamali, *Principles*, str. 331.

⁶⁷ Muhammed A. el-Bejenuni, *El-Hukm et-teklifi fi eš-šeri’a el-islamijje* (Damas: Dar el-kalem, 1988), str. 224-225.

⁶⁸ *Ibid.*, str. 225.

PREPORUČENO (MENDUB)

Mendub (također poznat kao sunnet, mustehab, nafile) označava čin ili ponašanje koje je šerijat preporučio, ali koje nema obavezujući karakter. Pridržavanjem menduba stječe se jedna duhovna nagrada (sevap, prim. prev.), ali se ne primjenjuje kazna za njegovu zanemarivanje. Mendub je sve suprotno od mekruha, a to znači da izbjegavanje mekruha predstavlja mendub. Postupanje sa životinjom koja se kolje s milošću i pažnjom je mendub, a grubo postupanje s njom je mekruh. Osnovati dobročinu zakladu (vakuf), posjetiti bolesnika i ukazati čast svom komšiji i gostu, sve su to preporučena djela. Ako je mendub djelo koje je Poslanik prakticirao u nekim prilikama, a ispuštao ga u drugim, naziva se sunnet, kojeg imaju dvije vrste: pritrvrđeni sunnet (*sunne mu'ekkede*, također poznat kao *sunne el-huda*) koji je Poslanik obavljao redovno ili onaj koji je snažno preporučivao, kao što je dolazak u džemat radi obavljanja obligatornih namaza (*salah*) i učenje ezana ili poziva na namaz koji mu prethodi. Izvršiti djelo za koje se očekuje dodatna nagrada, kao što je obavljanje dva rekata sunneta prije obaveznog ranog i kasnog popodnevnog namaza (*zuhr* ili *'asr*) ili biti velikodušan u dobročinstvu iznad nivoa obaveznog izdvajanja zekata jesu primjeri nepritrvrđenog sunneta (*sunne gajr mu'ekkede*). Pravne škole koriste različite druge izraze za mendub, kao što su *tetavvu'*, *fadile*, *ihsan* i *rega'ib* sa suptilnijim nijansama koje se često sastoje od pouzdanog savjeta i kulturalne prefinjenosti.⁶⁹

Preporučeno i pokuđeno (*mendub* i *mekruh*) jesu pojmovi suprotnog značenja u smislu da je jedan, najvećim dijelom, suprotnost drugome. Tako je činjenje suprotnog od mekruha zapravo

⁶⁹ Za detalje v. Kamali, *Principles*, str. 419f.

mendub i obrnuto. U islamu se preporučene supstance u ishrani odnose na neke namirnice koje su ili spomenute u Kur'anu u pozitivnom kontekstu ili ih je volio Poslanik, kao što su med, masline, hurme i mlijeko. Prve tri su spomenute u Kur'anu, dok je hurme i mlijeko volio Poslanik, pa je preporučeno da se ramazanski post prekida, naprimjer, uzimanjem hurmi.⁷⁰

Brojne fikhske informacije o preporučenim namirnicama i pićima također se odnose na postupke prilikom uzimanja hrane, učenje dova i upućivanje zahvale, kao i upotrebu određenog posuđa. Tako se zna da je Poslanik obično počinjao svoj obrok dovom:

“Sva hvala i zahvala pripada Allahu koji je udovoljio našim potrebama i utolio našu žeđ. Njegove blagodati ne mogu se nadoknaditi, niti negirati.”⁷¹

Preporučio je isto poslije jela i savjetovao one koji zaborave proučiti ovu dovu na početku, da to učine tokom obroka. Prema tome, sve što je Poslanik prakticirao ili preporučivao predstavlja mendub. Predaje ukazuju na to da je Poslanik obično prao ruke prije i nakon jela, da je jeo sjedeći i uzimao hranu desnom rukom. Također nas je uputio da uzimamo hranu koja se nalazi u blizini mjesta na koje smo sjeli, a onaj ko jede rukom trebalo bi da također uzima hranu s bliže strane posude, a ne iz njene sredine. Dalje, savjetovao je da se ne puše u hranu, jer bi se tako mogla onečistiti tragovima pljuvačke i neugodnim zadahom. Pio je sjedeći, što je preporučeno položaj, s tim da je viđen u nekim

⁷⁰ Hadiske predaje također spominju posebnu vrstu hurmi, poznatu kao ‘ajve, koje je Poslanik najviše volio i o čijoj nutritivnoj vrijednosti je pohvalno govorio. Za više detalja o hadiskim predajama o ovoj i drugim namirnicama v. Abdul Rahman Awang, “*Istihalah and the Sunnah of the Prophet*”, u: Halal Industry Development Corporation, *The Essence of Halal* (Kuala Lumpur: HDC Publication, 2011), str. 72-73, također www.mdcpublishers.com.

⁷¹ Hadis bilježi Buharija uz pozivanje na Ebu Umejmu, cit. u *Ibid.*, str. 70.

prilikama kako pije stojeći. Slično, savjetovao je da se ne pije direktno iz bokala, što bi bilo pokuđeno zbog očiglednih higijenskih razloga. Hadiske predaje dalje ukazuju da je Poslanik strogo zabranjivao korištenje zlatnog i srebrenog posuđa, u svom nastojanju, po svemu sudeći, da postigne skromnost i izbjegne hvalisanje i rasipanje. Zlato i srebro proglašeni su jedinicama vrijednosti i prema tome korištene kao valuta u to vrijeme.⁷²

“SIVE ZONE”: SUMNJIVE STVARI (EŠ-ŠUBUHAT, MEŠBUH, MEŠKUK)

Ovo su prijelazne (i često neodređene) stvari koje spadaju između halala i harama. Sumnje se mogu javiti uglavnom zbog dva faktora: ili izvorni dokaz šerijata nije lišen sumnje u njegovo značenje ili vjerodostojnost, ili je, pak, neizvjesna njegova primjena na određeni predmet ili slučaj.

Sam Kur'an (Alu 'Imran, 3:7) potvrdio je da su neki njegovi dijelovi inherentno neizvjesnog značenja i naziva ih *mutešabihat*. Precizno značenje određenih izraza, riječi ili fraza Kur'ana koje spadaju u kategoriju *mutešabihat* nije poznato nikome osim Svevišnjem Bogu. Naprimjer, određeni broj kur'anskih sura, preciznije njih devetnaest, počinju slovima poznatim kao *mukatta'at* koja predstavljaju zagonetku i koja su, prema tome, neizvjesnog značenja – premda neki komentatori kažu da je Poslanik znao njihovo značenje. Poslanik je to potvrdio u jednom podužem hadisu u smislu da su halal i haram razjašnjeni i razgraničeni, ali da “između njih postoje sumnjive stvari za koje većina ljudi ne zna jesu li halal ili haram. Onaj ko ih izbjegava zbog čistoće svoje vjere i časti, sačuvat će se (...)”.⁷³ Izbjegavanje sumnjivog i nastojanje da ga se kloni, doprinosi čovjekovoj pobožnosti i njegovom

⁷² Za detalje v. *Ibid.*, str. 70-71.

⁷³ Muslim, *Muhtesar Sahih Muslim*, str. 253, hadis br. 956.

dobrom glasu i ugledu. Na ovo umnogome ukazuje tekst hadisa, koji govori o osveti i oprostima (*istibra*), a tok djelovanja koji se preporučuje u vezi s tim je da se bude oprezan u pogledu sumnjivih stvari.

Savjet sadržan u ovom hadisu je, prema mišljenju El-Karadavija, “ometanje sredstava koja su u službi lošeg cilja (*sedd ez-zera'i*), koji se temelji na određenom uvidu u zdravlje nečije ličnosti i karaktera...”⁷⁴ Drugim riječima, prepuštanje sumnjivim stvarima (*mešbuhat*) može voditi haramu, pa se savjetuje da se zatvore putevi koji vode haramu. U još jednom hadisu muslimane se podučava da “odbace ono što vam je sumnjivo u korist onoga što je lišeno sumnje”.⁷⁵ Mogućnosti prepuštanja sumnjivim stvarima nesumnjivo su se povećale u današnje vrijeme. Naprimjer, danas se javlja sumnja u vezi s uzgojem u tvornicama gdje se ostacima životinja hrane druge životinje, a upotreba hormona i antibiotika također stvara poteškoće u pružanju potvrde da li je meso koje neko kupuje ili konzumira *mešbuh* ili halal. Fabričke prakse bi također mogle pasti na ispitu usklađenosti s islamskim principom samilosti. Definitivni odgovori na ova pitanja moraju biti zasnovani na mišljenju stručnjaka i naučnim dokazima. Učestalost BSE (“kravljeg ludila”) u nekim zemljama⁷⁶ nametnulo je pitanja o ishrani, metodama uzgoja i ispravnosti mesa takvih životinja. Ovo su istinske sumnje koje zaslužuju proučavanje i istraživanje.

⁷⁴ El-Karadavi, *El-Halal ve el-haram*, str. 37.

⁷⁵ Et-Tabrizi, *Miškat*, 2:845, hadis br. 4046.

⁷⁶ BSE je skraćena za goveđu spongiformnu encefalopatiju. V. više o tome u: Richard C. Foltz, *Animals in Islamic Tradition and Muslim Countries* (Oxford: Oneworld Publications, 2006), str. 118. Foltz nas tako obavještava na istoj stranici da “zemlje Bliskog istoka sada uvoze veliki dio svog mesa iz mjesta kao što je Novi Zeland i da tvornička poljoprivreda predstavlja značajne poteškoće u provjeri je li meso halal”.

Prema jednoj pravnoj maksimi fikha, “kada se halal i haram pomiješaju, haram prevladava”.⁷⁷ Drugim riječima, kada dostupni dokazi mogu nagovijestiti i dopuštenost i zabranu, ova posljednja prevladava. Citiravši ovo pravilo u svom djelu *El-Ešbah ve en-neza'ir*, Es-Sujuti navodi da se njegova maksima temelji na jednom hadisu istog značenja. Tako hadis predviđa: “Kada se halal i haram pomiješaju, haram prevladava.” Međutim, muslimanski učenjaci, uključujući Ebu el-Fadla el-‘Irakija, Tadž ed-Dina es-Subkija (u. 1369/771) i Ebu Bekra el-Bejhekija (u. 1064/456) smatraju ga slabim hadisom zbog prekinutosti njegovog lanca prenosilaca.⁷⁸ Ipak, u okolnostima u kojima su količina miješanja i obim konfuzije neznatni, gotovo zanemarljivi, opravdanost primjene pravne maksime koja je predmet razmatranja može biti dovedena u pitanje. Štaviše, neki su učenjaci počeli da izuzimaju situacije koje uključuju minimalne i ponekad neizbježne količine miješanja sa zabranjenim stvarima.

Zabuna može nastati i zbog postojanja dvaju različitih predaja hadisa, ili dvaju suprotstavljenih analogija: jedna zabranjujuća, a druga dozvoljavajuća, u kom slučaju prva prevladava nad drugom. Zabrana u ovom slučaju ima prednost nad dozvoljenošću. Ovo je također smisao pravne maksime prema kojoj “sprečavanje

⁷⁷ Arapska verzija glasi: *Iza idžteme'a el-halal ve el-haram, gulibe el-haram*. Dželal ed-Din es-Sujuti, *El-Ešbah ve en-neza'ir* (Bejrut: Dar el-kutub el-‘ilmije, 1994), str. 151.; Šabir, *El-Kava'id*, str. 325. Zanimljivo je da se El-Karadavi ne poziva na ovu maksimu u svojoj kratkoj raspravi o “izbjegavanju sumnjivog – *ittika' eš-šubhat*”, što možda nije slučajno, zbog određene slabosti u njenoj dokaznoj osnovi, ali i zbog druge linije dokaza koja savjetuje da se ide onim što je lakši put i što donosi olakšicu i olakšanje. Ovo također može objasniti zašto El-Karadavi ovu temu podvodi pod rubriku *sedd ez-zera'if*.

⁷⁸ Za raspravu v. Securities Commission, *Resolutions of the Securities Commission Shariah Advisory Council*, (Kuala Lumpur: Securities Commission 2007, 2. izd.) str. 158.

štete ima prioritet nad ostvarivanjem koristi”.⁷⁹ Sumnja koja se javlja u vezi s tekstom može biti realna (*hakiki*), kao što je dvosmislenost u pogledu stvarnog teksta hadisa ili može biti relativna i metaforična (*idafi, medžazi*), a javlja se prilikom njegove primjene na određeni slučaj. U svemu tome može se ukazati prilika za novo tumačenje i *idžtihad*, što treba pokušati i učiniti napor da se osigura ono što je u javnom interesu i *maslehi*. Dakle, u slučajevima nedoumice između mesa propisno zaklane životinje i strvine, prevladava prohibitivni stav i konzumacija se stoga ne preporučuje. Slično, u slučaju nedoumice između prihoda od kamate (*riba*) i od zakonite prodaje, treba biti oprezan i dati prednost izbjegavanju. Međutim, u slučaju hibridnog uzgoja životinja, poput konja i mazge, većina pravnika bi dala prednost majčinoj strani kao jačem pokazatelju dopuštenosti: ako je majka životinja halal, životinja se također smatra halalom.

Ako postoji mješavina dvije vrste hrane, jedne halal i druge haram, u početku se mogu pojaviti dvije situacije: ili razdvajanje dva dijela nije izvodljivo, kao naprimjer kada se vino, krv ili urin pomiješa s vodom – tada haram prevladava halal; ili se ta dva dijela mogu razdvojiti, kao kada insekt ili nečista tvar padne na očvrnuti puter – sama tvar i njeni okolni dijelovi se uklanjaju, a ostatak postaje halal. Međutim, ako je mješavina vrlo malih količina koje je teško otkriti i uspostavljanje potpune čistoće nije lišeno poteškoća – kao što su ostaci malih količina alkohola u posuđu za kuhanje u velikim hotelima – sumnja u njih se može zanemariti, ali je izbjegavanje njihove upotrebe poželjno.⁸⁰

⁷⁹ Pravna maksima na arapskom jeziku glasi: *Der' el-mefasid evla min dželb el-menaifi*.

⁸⁰ Usp. Šabir, *El-Kava'id*, str. 326-328.

POBOLJŠIVAČI OKUSA I ADITIVI U HRANI

Kao opće pravilo, principi koji se primjenjuju u postupku prerade prehrambenih proizvoda, također su primjenljivi na sastojke hrane, poboljšivače okusa i aditive. Prema tome, muslimani su dužni da se pridržavaju pravila šerijata u vezi s namirnicama, aditivima, kozmetikom i lijekovima, koji mogu biti štetni po njihovo zdravlje i blagostanje. Međutim, u nekim okolnostima, često preciziranim u šerijatu, može se primijeniti pravna maksima “nužda čini dozvoljenim ono što je zabranjeno”. Slično, sve stvari su čiste u pravnom smislu, kao što je ranije pojašnjeno, osim onih koje su deklarirane kao nečiste. Da bi se utvrdile šerijatske odredbe o određenom sastojku ili aditivu, izvori ovih supstanci moraju se, svakako, uzeti u obzir.

Bilo koji sastojak hrane i aditiv koji ima porjeklo iz halal-izvora također ima status halala, pod uvjetom da je dobar i ispravan. Sa sigurnošću se može kazati da su halal oni sastojci i aditivi hrane koji su izvedeni iz biljaka i hemikalija lišenih sumnje, iz halal sintetičke hrane, jaja, ribe i mesnih proizvoda (koji potječu od propisno zaklanih životinja). Svi derivati ribe i povrća su halal; sve što se može proizvesti od krava, ovaca, koza i drugih halal-životinja dopušteno je za konzumiranje pod uvjetom da ne potječe od strvine, te da nije pridodano ili pomiješano s onim što je haram po sebi.

Neki sastojci i aditivi se dodaju hrani kako bi se ona sačuvala od kvarenja, za poboljšanje njene boje i okusa za konzumaciju i teksture, i svakako, da produže njenu svježinu. Neki od ovih aditiva su prirodni, kao što su šećer, so, med itd., dok su drugi sintetički, kao što su natrij bikarbonat, natrij nitrat i sintetički vitamini. Međutim, u svjetlu pravila i propisa koji štite zdravlje

ljudi i živote potrošača, dobar broj incidenata je identificiran i zabilježen. Tako su se neke od hemikalija koje se koriste u prerađi hrane pokazale štetnim po zdravlje i stoga su izrazito upitne. Jedan broj ovih aditiva su kancerogeni i sadrže otrovne tvari koje mogu utjecati na zdravlje ljudi.⁸¹ Ako se kroz pouzdano testiranje dokaže da ti sastojci i aditivi nisu štetni, nego da su korisni za ljudsko zdravlje i dobrobit, oni se mogu konzumirati. Međutim, ako se pokažu štetnim po zdravlje, mogu se smatrati ili mekruhom ili *mekruhom tahrimi*, pa čak i haramom ukoliko postoji kategoričan dokaz.

MEŠBUH SASTOJCI I ADITIVI

Dok se za brojne aditive i sastojke može jasno ustanoviti da su halal ili haram, postoje drugi koji nisu tako jasni. Tvari ove vrste su upitne i sumnjive, te je potrebno više informacija da bi ih se kategoriziralo kao halal, haram ili mekruh. Hranu koja spada u ovu kategoriju bilo bi bolje izbjegavati radi čistoće i integriteta vlastite vjere. Preporučljivo je da se sumnjive tvari svrstaju u kategoriju mekruha dok ne bude dostupno više informacija koje bi pomogle da se razjasni stav o njima. Ovo uključuje sastojke kao što su želatin, emulgatori, masnoće i enzimi sumnjivog porijekla. Svi oni su sumnjivi. Zapravo, mnogi od njih imaju alternativu u vidu ili halal ili vegeterijanskih proizvoda koji se mogu lahko koristiti umjesto njih.⁸²

Uvezeno meso može se također svrstati pod sumnjive namirnice. Pitanja koja se tiču porijekla uvezenih namirnica i hrane

⁸¹ Usp. Mohammad Hashim Kamali, "The Principles of Halal and Haram in Islam", u: Halal Development Corporation (ur.), *The Modern Compendium of Halal*, sv. 1, *The Essence of Halal* (Kuala Lumpur, 2011), str. 24f.

⁸² Usp. Kamali, "Principles of Halal and Haram", u: Halal Development Corporation (ur.), *The Essence of Halal*, str. 38f.

koja je proizvedena ili prerađena u sumnjivim uvjetima mogu se raspraviti u okviru četiri osnovne kategorije u nastavku:

1. Muslimanski pravnici dijele mišljenje da meso i druge namirnice koje su uvezene iz nemuslimanskih zemalja, kao što su zemlje Evrope i Amerike, gdje većinu stanovnika čine jevreji ili kršćani jesu dopuštene, pod uvjetom da ne sadrže zabranjene (haram) supstance ili vode porijeklo od zabranjenih životinja. Nije preporučljivo istraživati da li meso potječe od životinja koje su zaklane u skladu s islamskim propisima ili ne. Naime, dopustivost je osnovni princip koji se primjenjuje na klanje i namirnice “naroda Knjige”, kao što je potvrđeno u jasnom kur’anskom tekstu (El-Ma’ide, 5:5), osim tamo gdje postoji dokaz o suprotnom. Međutim, muslimanima nije dopušteno da jedu meso životinje pri čijem klanju je spomenuto bilo koje božanstvo osim Allaha.⁸³ Stoga, neosnovane sumnje koje savjetuju suzdržavanje nemaju nikakvog značaja i prevladava dopuštenost. Ako se zna da je namjerno izostavljeno spominjanje Božijeg imena prilikom klanja životinje, meso takve životinje nije halal prema većini pravnika.⁸⁴
2. Meso i mesni proizvodi koji su uvezeni od zoroastrovaca (*medžus*) i drugih koji ne vjeruju u pojam obrednog klanja također su zabranjeni muslimanima, prema većini muslimanskih pravnika koji smatraju da je većina ovih naroda mnogobožачka i nevjerna. Drugo mišljenje zastupa da se oni računaju među “narod Knjige”; stoga, njihovo klanje postaje halal prema analogiji. Prenosi se da je

⁸³ Usp. Kur’an, En-Nahl, 16:115. V. također Susan L. Douglas, “The Fabric of Muslim Daily Life,” u: Vincent Cornell (ur.), *Voices of Islam* (Westport, Connecticut), sv. 3, str. 16-17.

⁸⁴ Usp. Kamali, “Principles of Halal and Haram”, u: Halal Development Corporation (ur.), *The Essence of Halal*, str. 42f.

Ibn Hazm ez-Zahiri (u. 1064/456) smatrao zoroastrovce “narodom Knjige” te je na njih primjenjivao ista pravila koja važe za sljedbenike Knjige.⁸⁵

3. Sumnjive vrste mesnih proizvoda mogu uključivati pogrešno označene mesne proizvode kao halal, dok oni u stvarnosti nisu halal. Nebitno je da li je označavanje namjerno ili nenamjerno. Moguće je da čisto prodajni i marketinški faktori upravljaju ovim odlukama uz potpuno zanemarivanje šerijatskih odredbi. Kada se neki mesni proizvod označi kao halal, bez pozivanja na tijelo za certifikaciju, postoje velike šanse da je meso pogrešno označeno, te zbog toga spada u kategoriju *mešbuhat* kao što je već raspravljeno. Istraživački nalazi ukazuju na to da proizvođač, koji traži halal-meso kao sastojak, ne bi smio pretpostaviti da je ono meso koje je označeno kao halal – doista halal. Radi sigurnosti, treba tražiti halal-certifikat za svaku količinu mesa koja će biti upotrijebljena. Pošto je meso najvažniji sastojak, trebalo bi da nadzorni organ ocijeni dobavljača ili preporuči drugog. Istraživanje tržišta također je uočilo odgovore muslimanskih kupaca da neće kupovati mljeveno meso iz ne-halal prodavnica. Razlog je taj što je poznato da nekoliko velikih i malih lanaca ishrane miješaju svinjetinu s govedinom. Čak i u Maleziji, prema jednom izvještaju, tvornica koja proizvodi sušeni tofu, očigledno s halal-certifikatom, poslovala je pored farme svinja u okrugu Cheras u Kuala Lumpuru. Utvrđeno je da je proizvod napravljen u sumnjivim uslovima, sa samo tankim zidom koji razdvaja farmu svinja i fabriku. Također, viđeno je i nekoliko pasa lutilica u tom krugu, a tvornica za preradu drveta u okolini proizvodila

⁸⁵ El-Karadavi, *El-Halal ve el-haram*, str. 63.

je velike količine prašine u uskom prostoru. “Vjeruje se da je zaštitni znak halal-kvalitete JAKIM-a (Odjela za islamski razvoj Malezije), tj. onaj koji kompanija koristi za pakiranje svojih proizvoda – lažan.”⁸⁶ Trebalo je proći neko vrijeme prije nego što je JAKIM preduzeo akciju. Njegov generalni direktor Othman Mustapha je najavio da će od 1. januara 2013. korištenje logotipa “halal”, zatim simbola i riječi kao što su “muslimanska hrana” i “ramazanski bife” – koji zbunjuju muslimanske potrošače – biti zabranjeno. Svaka organizacija koja bude proglašena krivom može se suočiti s novčanom kaznom do 200.000 RM (oko 65.000 dolara) za prvi prekršaj ili do 500.000 RM za drugi i naredni prekršaj. Dalje je najavljeno da svi uvezeni prehrambeni artikli koji su deklarirani kao halal, moraju također imati logo “halal” i certifikat izdat od nadležnih tijela u zemljama proizvođačima koje priznaje JAKIM.⁸⁷

4. Javlja se i određena sumnja u proces halal-identifikacije zbog činjenice da nemuslimani imaju tendenciju da dominiraju u industriji na mnogo načina. Izuzev samog čina klanja koje mora obaviti musliman, shodno propisima, ostali segmenti industrije ostaju otvoreni za nemuslimane. Lancem snabdijevanja – kao što je poljoprivreda, proizvodnja hrane, trgovina robama, logistika, restorani, hoteli i maloprodajni lanci – dominiraju nemuslimanske zemlje i preduzeća. Muslimanske zemlje i kompanije imaju, zapravo, samo ograničenu ulogu u vrijednosnom lancu halal-hrane.⁸⁸

⁸⁶ V. izvještaj Nurbaitija Hamdana i A. Ramana, *The Star*, 11. septembar 2008, str. N43.

⁸⁷ Izvještaj u *New Straits Times of Kuala Lumpur*, 29. decembar 2012, str. 10.

⁸⁸ Marco Tieman, “Control of Halal Food Chains”, *Islam and Civilisational Renewal* (Kuala Lumpur), 3. 3. 2011, str. 538-542.

SASTOJCI I ADITIVI KOJI SE MOGU SMATRATI NEDOZVOLJENIM

Na samom početku treba kazati da je pribjegavanje pravnim doskočicama (*hijel*) kojima se nastoji pribaviti haram pod drugim vidom ili nazivom, također zabranjeno. To uključuje sastojke čije porijeklo je iz harama, kao što su svinjetina, svinjski proizvodi i meso životinja koje nisu propisno zaklane. Korištenje supstanci nastalih od zabranjenih životinja ili derivata koji su prošli hemijsku transformaciju (kao što je želatin koji se koristi u proizvodnji kapsula za lijekove nastao iz organa ili tkiva svinje) većina uleme smatra zabranjenim. Namirnice koje sadrže svinjsku mast koja nije prošla denaturaciju (kao što su neke vrste sireva, biljno ulje, maslac, mazivo, keks, čokolada i sladoled) također su zabranjene. Sve se ovo mora izbjegavati, osim u situaciji koja nalaže izuzetak zbog "nužde". Nužnost nije uvijek predvidljiva. Ovo mišljenje stoji jer ne postoji hitan slučaj od javnog interesa ili potreba da se opravda njihova potrošnja, jer ljudski životi ne zavise od njih, a izbjegavanje tih namirnica ne dovodi do poremećaja i haosa u normalnom poretku. Izbjegavanje ovih namirnica nema štetno dejstvo po integritet vjere, života, razuma, potomstva i imovine. Stoga, njihovo izbjegavanje se nameće kao očigledan zaključak.

Kao sastojak ili aditiv u medicini, alkohol je općenito zabranjen zbog njegovog opojnog djelovanja. Izuzeci od ovog pravila su situacije u kojima lijek bez alkohola nije dostupan i za lijekove koji se sada proizvode, a sadrže veoma mali postotak alkohola u svrhu nesedativnog konzervansa ili rastvarača, dok neka alternativa ne bude dostupna. Sve opojne droge zabranjene su i ne mogu se odobriti pod bilo kojim okolnostima osim za specifične medicinske tretmane koje su propisali kvalificirani ljekari. Neke

od prethodno navedenih šerijatskih osnova izložene su u našoj raspravi o haramu na stranicama u nastavku.

Namirnice koje sadrže čak i malu količinu vina moraju se izbjegavati, uključujući čokolade i pića ili hranu omekšanu alkoholom. Opojna pića su zabranjena i u velikim i u malim količinama,⁸⁹ što je izričita šerijatska odredba. Pravilo iznimne dopuštenosti nije ovdje primjenljivo zbog nepostojanja faktora nužde.

Postoje brojna medicinska pitanja koja nisu povezana s pravilima nužde. Naprimjer, neki lijekovi i tečnosti za ispiranje usta sadrže alkohol; pa ako je moguće pronaći bezalkoholnu alternativu, onda joj treba dati prednost. Međutim, treba napomenuti da samo etilni alkohol (kao što su metilni alkohol i etanol – alkohol koji se nalazi u alkoholnim pićima) opija pa je otuda haram.⁹⁰ Nije sporno korištenje parfema ili mirisa (npr. kolonjske vode) u kojima se alkohol koristi kao otapalo za proizvodnju mirisa ili aromatičnih supstanci, ili korištenje losiona za tijelo koji sadrže alkohol.

Nasuprot tome, male količine alkohola mogu se naći u određenim halal-namirnicama, kao što su hljeb i soja sos. Oni mogu ponekad sadržavati male količine alkohola kao rezultat prirodne reakcije između određenih hemikalija tokom proizvodnog procesa (nasuprot alkoholnim pićima koja se svjesno dodaju hrani kako bi joj se pojačao okus), te ih se ne može svrstati u haram.

UVJETI ISPRAVNOG KLANJA ŽIVOTINJE

Ritualni valjanog klanja i prateći zahtjevi za čistoćom su prilično dobro poznati halal-industriji, a prevladavajuće prakse raznih muslimanskih zemalja, iako različite u pogledu detalja, također

⁸⁹ El-Karadavi, *El-Halal ve el-haram*, str. 72.

⁹⁰ *Ibid*, str. 53; Abdul Halim Uwais, *Mevsu'at el-fikh el-islami* (Egipat: Dar el-vefa'), sv. 1, str. 174.

se smatraju podudarnim šerijatskim smjernicama. Prethodna rasprava ukazala je na neke odlike ispravnog klanja i ono što se kod njega može smatrati mendubom ili mekruhom. Rasprava koja slijedi naglašava šerijatske uvjete ispravnog klanja i dotiče se nekih spornih pitanja:

1. Element namjere. Zakonito klanje životinje događa se samo onda kada je s namjerom valjane upotrebe, a ne ubijanja životinje koje je samo sebi svrha. Stoga, klanje bez takve namjere nije halal.
2. Izgovaranje Allahovog imena ili *tesmije* u vrijeme klanja je obavezno (vadžib) prema većini mezheba, dok šafije smatraju da je to preporučeno (mendub), a njegovo ispuštanje pokuđeno (mekruh). Sve škole bi, s druge strane, izuzele od ovih zahtjeva slučaj istinskog zaborava, ali ne i namjernog propuštanja. Vrijedi spomenuti da je Kur'an propisao *tesmiju* kod klanja kao suprotnost predislamskoj arapskoj praksi izgovaranja imena drevnih božanstava. Također je poučno napomenuti da čovječanstvo nema prirodno pravo da oduzima život životinji osim ako se ono događa uz dopuštenje Stvoritelja, a *tesmije* je potvrda i priznanje toga. Richard Foltz izvodi sljedeći zaključak iz svog pregleda dokaza:

“Prvo, tradicija vrlo ozbiljno shvata odnos između ljudi i životinjskih vrsta. Drugo, životinje se posmatraju kao bića koja imaju vlastite emocije i interese. I treće, prevladavajući etos koji se nalaže ljudima je saosjećajno razumijevanje.”⁹¹

3. Obredno klanje dopušteno je osobi koja je musliman ili sljedbenik objavljene Knjige, uključujući kršćane i jevreje. Kur'an je tako potvrdio:

⁹¹ Foltz, *Animals*, str. 27.

Dozvoljavaju vam se jela onih kojima je data Knjiga, i vaša jela su njima dozvoljena (El-Ma'ide, 5:5).⁹²

Nama su halal one životinje koje kolju *ehl el-kitabije* (kao i njihova jela), čak i ako je ispušteno spominjanje Allahovog imena (*tesmije*) ili ako oni izgovaraju ime Isusa Krista ili Mojsija. Neki muslimanski pravници osporili su posljednji stav, ali s obzirom da je kur'ansko dopuštenje preneseno nekvalificiranim izrazima, muslimanima je dopušteno (*halal*) da konzumiraju njihovu hranu i prihvate njihovo klanje životinja.⁹³

4. Prema općoj saglasnosti vodećih škola islamskog prava, potrebno je presjeći četiri vitalna prolaza prilikom klanja životinje, a to su traheja, jednjak i vratne vene. Javila su se neka manja razilaženja u vezi s pitanjem da li se klanje dogodilo ako jednjak nije presječen, s tim da je preporučeno da se presijeku sve četiri kanala odjedanput.

Sljedeće prakse kod klanja su preporučene (mendub):

- izgovaranje i *tesmije* i fraze "Allah je najveći", tj. Allahu ekber, koja se skraćeno naziva *tekbir*;
- obavljanje klanja tokom dnevne svjetlosti kako bi se spriječila greška u postupku;
- okretanje prema Kibli u Meki, s tim da malikijska škola ne postavlja ovaj zahtjev;
- osim kod klanja deve (koje zahtijeva *nahr* nasuprot *zebhu*, u stojećem položaju sa zavezanom lijevom nogom), sve životinje treba položili na lijevu stranu s nogama podignutim uvis;

⁹² Za detalje v. El-Karadavi, *El-Halal ve el-haram*, str. 61; Ez-Zuhajli, *El-Fikh el-islami*, 3:659.

⁹³ El-Karadavi, *El-Halal ve el-haram*, str. 61-62.

- blagost prema životinji i izbjegavanje grubog postupanja.⁹⁴

Sljedeće radnje se smatraju pokuđenim (mekruh) u obredu klanja:

- da klanje vrši osoba sa invaliditetom;
- izostavljanje *tesmije* prema onima koji je ne smatraju obaveznom, naime šafijama i nekim malikijama;
- okretanje životinje u nekom drugom pravcu osim Kible;
- *nahr* kod klanja govečeta i *zebh* kod klanja deve; normalan metod je suprotan;
- nanošenje boli životinji potpunim odsijecanjem glave ili lomljenjem lobanje, vučenjem životinje i klanjem sa zadnje strane vrata;
- klanje tupim i neodgovarajućim nožem.⁹⁵

Određeni aspekti razlikovanja mekruha i harama nisu uvijek precizno izraženi. Imajte na umu da su neki autori nasumično označili haramom ono što zapravo ne može imati strožiju kvalifikaciju od mekruha. To se često događa sa nekim tzv. vjerskim vođama koji olahko izriču kvalifikaciju harama. Ovo treba striktno izbjegavati prema jasnim tekstualnim upozorenjima Kur'ana kako se navodi:

I ne govorite neistine jezicima svojim: "Ovo je dopušteno, a ovo je zabranjeno", da biste tako o Allahu neistine iznosili (En-Nahl, 16:116).

U svojoj knjizi *El-Halal ve el-haram fi el-islam (Halal i haram u islamu*, str. 27) El-Karadavi raspravlja o tome detaljno, navodeći da su vodeći imami jurisprudencije bili krajnje obazrivi prema proglašavanju nečega haramom. Kada su bili u prilici da

⁹⁴ Ibn Rušd, *Bidaje el-mudžtehid*, 1:325f; Ez-Zuhajli, *El-Fikh el-islami*, 3:661-663.

⁹⁵ Ibn Rušd, *Bidaje el-mudžtehid*, 1:327-328; Ez-Zuhajli, *El-Fikh el-islami*, 3:663-664; El-Karadavi, *El-Halal ve el-haram*, 55f.

nešto zabrane fetvom, oni su birali da ga proglase mekruhom. “Ovo nije problem, ali proglasiti nešto haramom jeste ozbiljan problem.”

Neke od proceduralnih smjernica vezanih za halal također predviđaju ritualno čišćenje životinjskih koža koje nisu bile podvrgnute halal-klanju. Ovo sasvim izvjesno nije bio zahtjev poznatog hadisa, koji su zabilježili Muslim i Ebu Davud, a koji glasi: “Svaka koža koja je štafvljena je čista.”⁹⁶ Odredba ovog hadisa je općenita (*‘amm*) i nekvalificirana, tako da ona obuhvata “sve kože, čak i one psa i svinje. Ovo je stav zahirijske škole koji je također zabilježen od Ebu Jusufa, učenika Ebu Hanife, a preferirao ga je i Eš-Ševkani.”⁹⁷ Štaviše, sasvim je očigledno iz našeg pregleda relevantnih odredbi da je šerijatska zabrana strvine ograničena na jedenje, te da se ona ne tiče upotrebe njene kože, rogova, kostiju i dlake, koji su dopušteni. To je imovina (*mal*) jer ima tržišnu vrijednost i ako ih je moguće dobro upotrijebiti, ne treba ih bacati.⁹⁸

ULOGA OBIČAJA (*‘URF*) U UTVRĐIVANJU VRIJEDNOSTI

Opći običaj (*‘urf*, *‘ade*) je priznati izvor prava i prosuđivanja u islamskoj jurisprudenciji. Definiira se kao “opetovane prakse koje su prihvatljive ljudima zdrave prirode.”⁹⁹ Da bi predstavljao validan osnov prosuđivanja, običaj mora biti zdrav i razuman i ne smije proturiječiti jasnom tekstu ili principu šerijata. Običaj se odbacuje ako je u sukobu s jasnim nalogom šerijata, kao što su neke

⁹⁶ Ebu Davud, *Sunen Ebu Davud*, prijevod na engleski: Ahmad Hassan (Lahore: Sh. Ashraf, 1984), 2:1149, hadis br. 411. Za raspravu također v. Kamali, *Principles*, str. 153.

⁹⁷ El-Karadavi, *El-Halal ve el-haram*, str. 51-52.

⁹⁸ *Ibid.*, str. 51.

⁹⁹ Usp. Kamali, *Principles*, 369; Šabir, *El-Kava'id*, str. 244f.

plemenske prakse koje ženama odriču pravo na nasljeđivanje ili prakse nekih lokalnih zajednica koje konzumiraju meso zmija i majmuna. Međutim, u slučaju djelimičnog sukoba između nekog teksta i običaja, ovaj drugi može kvalificirati ili konkretizirati tekst. Valjana odredba običaja često ima prednost nad redovnim pravilima, ili pravilom analogije (*kijas*). To je zbog toga što običaj predstavlja pogodnost za ljude, a njegovo usvajanje je često ravno otklanjanju poteškoće, što je jedna od izraženih svrha šerijata. Općenito je poznato da veliki dio fikhskih pravila i idžtihadskih odredbi odražavaju prevladavajuće prakse svog vremena.

Uloga običaja očigledno je prepoznata u vrednovanju menduba i mekruha u namirnicama, koje često odgovara onome što ljudi zdrave prirode (često se nazivaju *ehl al-'urf*) odobravaju ili ne odobravaju. Zakon može priznati neku hranu kao halal, ali postoji mogućnost da se ona neće dopasti ljudima i stoga može, u praktičnom smislu, biti svrstana u kategoriju mekruha, ili da se mubah podigne na nivo menduba shodno preferenciji ljudi prema njemu. Naprimjer, morski plodovi su proglašeni čistim i jestivim prema jasnom tekstu hadisa, i nema sumnje da to obuhvata artikle kao što su kozice i ajkule. Ali, primjera radi, hanefijski muslimani Pakistana ne jedu kozice, a mnogi ljudi imaju slične rezerve prema ajkulama. U principu nema šerijatskih prigovora na običaje ove vrste. Kada ljudi zdrave prirode odobravaju takve prakse, onda je prema jednoj vodećoj maksimi fikha "običaj osnova prosuđivanja (*el-ʿade muhakkeme*)".¹⁰⁰ Također, običaj određuje, naprimjer, da li se neki predmet smatra vrijednom imovinom (*mal*) koja nosi tržišnu vrijednost. Naprimjer, medonosne pčele i svilene bube se jedno vrijeme nisu smatrale vrijednom

¹⁰⁰ *The Mejelle*, koji je engleski prijevod *Majallah el-Ahkam-i Adliya* i *A Complete Code of Islamic Civil Law*, prij. C. R. Tyser i dr. (Kuala Lumpur: The Other Press, 2003, repr.), čl. 36. *The Mejelle* bilježi nekoliko drugih pravnih maksima o običajima, uključujući "upotreba ljudi je dokaz prema kojem je potrebno postupati" (čl. 37). Za više detalja v. Kamali, *Principles*, str. 371.

imovinom (*mal*), ali je kasnije utvrđeno da ispunjavaju uvjete *mala* zbog toga što ih ljudi koriste i prihvataju kao takve, a fetva je bila izdata, shodno tome, kao podrška ovom stavu. Treba napomenuti, međutim, da se običaji mijenjaju s napretkom nauke i tehnologije, koji često postavljaju nove prakse koje bi uskoro mogle dobiti široko priznanje i prihvaćanje. Na ukuse ljudi u pogledu namirnica također utiču mediji i reklame itd. Nove prakse zavladaju među ljudima onda kada se pokažu pogodnim, što se često odražava na njihov način života i raznovrsnost hrane. Sve ovo će, vjerovatno, biti ovjereno pečatom šerijatskog odobrenja ako time ne dođe do narušavanja njegovih principa. Nadalje, odobravanje i neodobravanje također igra ulogu u određivanju onoga što se može smatrati uvjerljivom nužnošću (*darura*).

MESO, MORSKI PLODOVI I MLIJEČNI PROIZVODI

Nakon što smo raspravljali o šerijatskoj skali od pet vrijednosti i njenoj primjeni na predmet koji nas zanima, ono što slijedi na idućih nekoliko stranica je nastavak iste rasprave, iako u vezi sa specifičnim životinjskim vrstama. Općenito, koze, ovce, zečevi, bivoli, jeleni, goveda i deve su halal-životinje za klanje i za konzumaciju. Dozvoljene ptice su prepelice, ćurke, kokoši, guske i patke.

Haram-meso i proizvodi od mesa uključuju svinjetinu i sve proizvode i sastojke od svinjetine. Svim muslimanima, bez izuzetka, zabranjeno je da konzumiraju svinjetinu. Isto tako haram je uzgajati, transportovati ili trgovati svinjskim proizvodima i derivatima koji su namijenjeni za potrošnju.

Iz kategorije halala također je isključeno meso grabljivica koje imaju kandže i očnjake, kao što su lavovi, hijene, vukovi, psi, tigrovi, lisice i šakali, kao i pripitomljeni magarci. Ptice koje nisu

halal uključuju one koje se hrane mesom uginulih životinja, kao što su lešinari, vrane, orlovi, sokolovi, pelikani i drugi lešinari. Zabranjeno je konzumirati i mlijeko i jaja navedenih životinja i ptica. Uz manje izuzetke lova, životinje koje nisu pravilno zaklane također nisu halal. Ovo uključuje nepropisno zaklane životinje, kao i one koje prirodno umiru od bolesti, sukoba s drugim životinjama ili okrutnosti ljudskih aktera.

Riba i morski plodovi, uključujući školjke, su halal. Međutim, nijedna riba koja umire ne smije patiti. Stoga je protuzakonito udarati živu ribu ili morska stvorenja, niti ih se smije rezati dok su živi. Ne smije se kuhati živa, nego treba ostaviti da umre sama.

Mlijeko i mliječni proizvodi kao što su sir i jogurt ne smiju sadržavati želatin osim ako je poznato da je želatin iz halal-izvora. Mnogi sirevi sadrže sirilo i druge enzime koji potječu od životinja. Važno je osigurati da su oni izvedeni iz halal-životinja ili iz mikrobnih ili biljnih izvora.

Sve svježe voće i povrće je halal. Prerađeno voće i povrće može biti neprihvatljivo ako se proizvodi u postrojenjima za preradu uz upotrebu onih ulja, masti, konzervanasa, aroma, boja i dr. što nije halal. Međutim, postupci koji se primjenjuju u proizvodnji ovih namirnica ne uključuju nadzor muslimana na licu mjesta. Ipak, razumno je da proizvođač dobije halal-certifikat za svoje proizvode i postupke.

Pekarski proizvodi nose posebne zahtjeve za halal. U procesu proizvodnje pekarskih proizvoda ne smiju se koristiti skriveni sastojci, punila, sastojci na bazi alkohola ili životinjskog porijekla koji mogu učiniti proizvod upitnim i sumnjivim. Važno je osigurati da su aditivi, boje i konzervansi iz halal-izvora i da se obrađuju prema odobrenim procedurama bez upotrebe sastojaka na bazi alkohola.

HALAL-INDUSTRIJA U MALEZIJI

Malezija ima posebnu poziciju na globalnom tržištu halala. Shafie i Othman izvijestili su iz svoje ankete o ponašanju potrošača da je za muslimanske potrošače Malezije halal ključni zahtjev. Halal-brendovi i certifikati potječu s različitih mjesta, a čini se da su neki lokalni brendovi razvili vlastiti ogranak. Općenito, muslimanski potrošači u Maleziji traže autentični halal-certifikat Odjela za islamski razvoj (JAKIM) Ureda premijera Malezije. Godine 2004, kada je Malezija pokrenula svoj prvi Malezijski međunarodni halal-sajam (MIHAS) u Kuala Lumpuru, tadašnji premijer Abdullah Ahmad Badawi je u svom govoru izjavio da je uspostavljanje Malezije kao globalnog halal-čvorišta glavni prioritet vlade i da je MIHAS bio najveći halal trgovački sajam koji je održan bilo gdje u svijetu. Halal-proizvodi i usluge u Maleziji pokrivaju širok spektar proizvoda koji se protežu od hrane i pića do smještaja, odjeće, osiguranja, finansijskih proizvoda, kozmetike i proizvoda za ličnu higijenu.¹⁰¹

Cilj malezijskog globalnog koncepta čvorišta halala jeste stvaranje mogućnosti za mala i srednja preduzeća, ili SME-s (skr. od eng. *Small and Mid-size Enterprises*, prim. prev.), da prodru na halal-tržišta na Bliskom istoku, zemljama OIC i drugdje. Federalna uprava za poljoprivredni marketing (FAMA) procijenila je da će se veličina tržišta za smrznutu hranu povećati na 193 milijarde MYR do 2010. Ipak, stvarni razvoji nisu ispunili predviđanja dijelom zbog ograničenog asortimana halal-proizvoda na tržištu koji nisu dovoljni da zadovolje potražnju. Od juna 2011. godine,

¹⁰¹ Shahidan Shafie and Mohd Nor Othman, "Halal Certification: International Marketing Issues and Challenges", Kuala Lumpur, Faculty of Business and Accountancy, University of Malaya, neobjavljen konferencijskih referat, str. 2.

halal-industrija u Maleziji procijenjena je na 56 milijardi MYR godišnje, dok se za globalno tržište procjenjuje između 2,5 biliona i 2,7 biliona američkih dolara. Objavljujući ove brojke, zamjenik ministra trgovine i industrije, Mukhriz Mahathir, također je otkrio da Bumiputra (uglavnom domaći Malajci) posjeduju samo 30% od 4.787 halal-certifikata koje je JAKIM do sada izdao kompanijama u oblasti industrije hrane i pića. Napomenuo je da je više kompanija koje ne pripadaju Bumiputri apliciralo za halal-certifikat. “Ovo je uprkos činjenici da bi certificiranje halalom moglo biti ulaznica za rast izvan Malezije”, rekao je Mukhriz Mahathir, dodavši “da je tržišni potencijal za halal-proizvode ogroman, posebno u ASEAN-u, na Bliskom istoku i u Kini... U Kini postoje dobri izgledi za halal-proizvode, pošto četiri provincije tamo imaju ogromnu muslimansku populaciju s visokom kupovnom moći”.¹⁰² Kao dio svoje globalne politike halal-čvorišta, malezijska vlada je poduzela mjere u svom Drugom industrijskom master planu (1996–2005) i nacionalnoj poljoprivrednoj politici (1998–2010) da podrži industriju kroz stvaranje određenog broja halal-parkova u zemlji. Shodno tome, državne vlade Selangora, Kedaha, Melaka, Negeri Sembilana, Peraka i Pahanga uspostavile su industrijske halal-parkove u svojim državama.¹⁰³ Halal-parkovi su efikasan instrument u grupisanju, u geografskom smislu, velikog dijela halal vrijednosnog lanca u zemlji. Pored prednosti grupisanja (kao što je skraćivanje lanca snabdijevanja, smanjenje troškova, inovacije itd.), halal-park može stvoriti snažnu osnovu za halal prehrambene proizvode i omogućiti efikasnije sprovođenje zajedničkog halal-standarda. I Malezija je formirala radnu grupu s nekoliko zemalja ASEAN-a za razmatranje globalnih

¹⁰² Roziana Hamsawi, “Bumis only Hold 30pc of Halal Certs”, *New Straits Times* (Kuala Lumpur), 29. juni 2011, str. 5.

¹⁰³ *Ibid.*

pitanja kao što su akreditacija halal-hrane i liste za registraciju halal-konzervansa.

JAKIM-u, koji nadzire halal-certificiranje, povjereno je praćenje operacija koje se odnose na halal-proizvodnju, kao što su rukovanje i pakovanje. Uvezene proizvode certificiraju određene organizacije koje je akreditovao JAKIM i vladine agencije kao što su Odjel za veterinarske usluge i Odjel za sigurnost i kvalitetu hrane Ministarstva zdravlja, koje izdaje odobrenje za prehrambene supstance za koje postoji sumnja da su opasne. Štaviše, cilj malezijskog koncepta čvorišta halala jeste razviti mjerila za globalni standard halala, ne samo za proizvodnju i preradu hrane već i za farmaceutske proizvode, kozmetiku i konzervanse.¹⁰⁴ Nakon što se izda halal-certifikat, kompanije štampaju i prikazuju logo “halal” na svojim proizvodima i reklamama, u prostorijama i poslovnicama svojih kompanija.

Jedan od razloga zašto je muslimanski i bumiputski udio u halal-certifikatima relativno mali – jeste trošak. Dobijanje dvogodišnjeg certifikata za svaki proizvod košta do 2.000 MYR. Dobijanje halal-certifikata opisuje se kao “veoma pedantan proces. Svaki pojedinačni korak poslovnog ili proizvodnog procesa bit će ocjenjivan i procijenjen; od sastojaka, procesa rukovanja materijalima do logistike”.¹⁰⁵ Ipak, postoje nedostaci u provođenju. Komentatori su primijetili da osoblje JAKIM-a nije adekvatno pratilo upotrebu halal-loga, što je dovelo do toga da javnost posumnja u autentičnost nekih proizvoda ili usluga za koje se tvrdi da su halal.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Za detalje v. Sabariyah Din, *Trading Halal Commodities: Opportunities and Challenges for the Muslim World* (Kuala Lumpur: Penerbit Universiti Teknologi Malaysia, 2006), str. 20-21.

¹⁰⁵ Roziana Hamsawi, “Bumis”.

¹⁰⁶ Shahidan Shafie and Mohd Nor Othman, “Halal Certification”, str. 5.

Sve namirnice prema malezijskim standardima su one supstance koje su dozvoljene po šerijatu, pod uslovom da ispunjavaju sljedeće uslove:

- a. hrana ili njeni sastojci ne sadrže bilo koju komponentu ili proizvod životinja koje nisu halal prema šerijatskom pravu, ili proizvode od životinja koje nisu zaklane prema šerijatu;
- b. hrana ne sadrži nijedan sastojak koji se smatra prljavim, nečistim (*nadžis*) prema šerijatu;
- c. da je hrana bezbjedna i da nije štetna;
- d. da hrana ili njeni sastojci ne sadrže dijelove životinja koji nisu dozvoljene u islamu;
- e. namirnice koje nisu pripremljene, obrađene ili proizvedene upotrebom opreme koja je već kontaminirana nečistim (*nadžis*) supstancama prema šerijatskim propisima i
- f. namirnice koje nisu fizički odvojene tokom pripreme, obrade, pakovanja, skladištenja ili transporta od bilo koje druge hrane koja ne ispunjava zahtjeve navedene pod (a), (b), (c), (d) ili (e) ili bilo šta što se po šerijatu smatra nečistim (*nadžis*).

Na osnovu ovih standarda, može se zaključiti da se sve namirnice i certificirane supstance i proizvodi u Maleziji ne sastoje, niti sadrže ništa što je haram ili *nadžis* prema šerijatskom pravu. Kada se ovi standardi pažljivo poštuju, potvrda koju je izdala ovlaštena agencija utvrđuje šerijatsku dozvoljenost i halal-status dotičnih supstanci.

Po njihovom izričitom priznanju, ovi standardi su razvijeni da zaštite život i dobrobit potrošača i javnosti u cjelini, kao i da promoviraju i olakšaju domaću i međunarodnu trgovinu. Također, oni služe kao sredstvo za promoviranje i konsolidaciju međunarodne saradnje u sigurnosti i zdravlju hrane za dobrobit svih.

ISLAM I NAUKA

Islam i nauka su preširoki i previše važni da bi se obrađivali u kratkom odlomku koji je namijenjen samo da se identifikuje kakav utjecaj oni mogu imati na halal i haram u islamu. Međutim, prvo pitanje koje se nameće odnosi se na osnovnu premisu ovih koncepata: halal i haram očigledno nisu određeni pozivanjem samo na ljudski razum ili naučna saznanja, već pozivanjem na kombinaciju ovih i smjernica uglavnom Božije objave (*vahj*). Pitanja obredoslovlja (*'ibadat*) obično su utvrđena šerijatom, neovisno od naučnih dokaza, a to bi se moglo reći i za određeni broj ograničenja u ishrani koje je islam nametnuo – iako za njih može postojati neko naučno opravdanje. Ipak, islam je u cjelini prijemčiv za naučne dokaze. Ako se uzme u obzir islamska zabrana konzumiranja lešine, krvi, alkohola i svinjskog mesa, većina njih (ako ne i svi) možda mogu izdržati test naučnih saznanja. Naučna racionalnost suštinski ograničava stvarnost na podatke čulne percepcije, što isključuje metafizičku stvarnost i objavljeno znanje, kao i neke od nefizičkih strana ljudskog postojanja – kao što je svođenje inteligencije na nivo neuralne hemije gde su mentalni i bihevioralni fenomeni shvaćeni samo kao manifestacije fizičkih procesa.

Islamska pravna misao prepoznaje različite nivoe razlikovanja u cilju rješavanja ovozemaljske stvarnosti unutar njenih vlastitih parametara. Naprimjer, razlika između šerijata i fikha nije postojala tokom prvog stoljeća od pojave islama, a trostruka podjela šerijata na teologiju (*kelam*), moral (*ahlak*) i fikh (praktična pravila) također se razvila u kasnijoj fazi. Tako je prepoznat određeni nivo razdvajanja između teorijske teologije i praktičnih pravila koja se tiču svakodnevnog života i ponašanja pojedinca. U sferi primijenjenih nauka i koristi koje one mogu donijeti

čovječanstvu, islam ima otvoren pogled. Stoga je ne samo prihvatljivo već se čak može i svrstati u *maslehu* (javni interes), da se koristi naučnim znanjem za dobrobit ljudi. Stoga muslimani svoju vjeru ne vide kao prepreku naučnom saznanju. Oni su, naprotiv, dali značajan doprinos napretku nauke. Poslanik je zagovarao korisno znanje (*el-'ilm en-nafi'*) koje odgovara na legitimne potrebe ljudi, i u skladu s tim je uputio svoje sljedbenike da traže znanje "čak i ako je u Kini". Stoga nije teško vidjeti da islam prihvata korisna naučna znanja iz bilo kojeg izvora. Kina sigurno nije bila poznata po vjerskom znanju, a kamoli po islamskom, ali je tada vjerojatno bila prepoznata po svojim kulturnim dostignućima, naučnim saznanjima i mudrosti.

Snažno zagovaranje *'ilma* u Kur'anu, njegovo otvoreno prihvatanje znanja stečenog osjetilnom percepcijom i opažanjem, te njegovo podsticanje ispitivanja i istraživanja svijeta u kojem živimo, sve u svemu, oslikavaju osnovno usklađivanje i konvergenciju interesa između islama i nauke, a nikako drugačije. Islamska filozofija koja uglavnom proučava svrhe, za razliku od nauke, koja uglavnom proučava uzroke, vidi objekte i događaje kao znakove (*ajat*) Božanskog prisustva u univerzumu. Muslimani vjeru ne shvaćaju kao ograničenje nauke, već kao njen vidik za bogaćenje i usavršavanje. Stoga bi trebalo da misleći muslimani rade na potvrđivanju simbiotske veze vjere i razuma, znanja i nauke, te unaprijede šire razumijevanje ovih i drugih civilizacijskih ciljeva islama.

Razmislite, naprimjer, o upotrebi postupaka omamljivanja životinje prilikom klanja ili uboda životinje u srce prilikom klanja i da li su prihvatljivi sa šerijatskog stanovišta. Mogu se pojaviti pitanja kako su omamljivanje i prakse uboda u srce prvobitno uvedene iz razloga pogodnosti za industriju, dobrobiti životinja ili oboga. Iako šerijat daje prednost nesmetanom toku legalne trgovine na tržištu čak i na račun nekog kompromisa po drugim

osnovama, on ne favorizira mjere koje bi predstavljale prijetnju njegovim višim vrijednostima. Svaka odluka koju šerijatski stručnjak donese o pitanjima omamljivanja i uboda u srce životinje, bez potrebnog naučnog uvida, bila bi neizbježno zasnovana na ekternalijama i pretpostavkama koje ne bi bile sasvim adekvatne – s obzirom na osjetljivost pitanja i široku primjenu dotične odluke. Ovo također može da ilustrira simbiotski odnos koji predviđamo između fikha i naučnog znanja. Čini se da su omamljivanje i ubod u srce životinje prihvaćeni uz razumijevanje kako doprinose tome da klanje bude relativno manje bolno za životinju. Ovo je također u skladu sa šerijatskim principima. Vjerske vlasti Malezije prihvatile su praksu omamljivanja unutar ograničenog raspona napona tako da osjetilna percepcija životinje nije potpuno izbrisana. Električno omamljivanje većih životinja poput krava i ovaca prihvaćeno je u praksi industrijskog klanja u mnogim muslimanskim zemljama. Međutim, zbog veličine pilića, neki su vjerovali da oni umiru od šoka koji bi ih trebao omamiti. Ipak, čini se da dodatno istraživanje – koje je Međunarodna akademija islamskog prava (IIFA) sprovela u Turskoj – ide u prilog prihvatanju omamljivanja pilića. Učenjaci IIFA uočili su da u sve četiri fabrike, koje su posjetili u Turskoj, pilići budu pušteni – prije klanja – kroz elektrificiranu vodu u vremenu do dvije sekunde. Voda sa 40 ampera omami pile. Učenjaci IIFA izvijestili su da su neki od omamljenih pilića potpuno povratili svijest za tri minute, što je dokaz da oni ne umiru od struje kojoj bivaju izloženi.¹⁰⁷

Jedina oblast u kojoj se islam i nauka razilaze jeste odbacivanje metafizičke stvarnosti i autoriteta objavljenog znanja. Nauka nije prijemčiva za njih i islam insistira na svojim postulatima. Može se, ukratko, vizualizirati kompatibilnost u praktičnim pitanjima

¹⁰⁷ <http://www.upc-online.org/slaughter/report/html>.

koristi nauke za čovječanstvo, a da se ipak ne prihvati njena isključivo materijalistička vizija stvarnosti i postojanja.

ZAKLJUČAK I PREPORUKE

Budući da svjetska muslimanska zajednica (ummet) počiva na jedinstvu u vjeri, njeni brojni sastavni dijelovi moraju ostati otvoreni da uče jedni od drugih i uvažavaju njihove običaje i kulturne različitosti unutar šireg jedinstva islamske civilizacije. Ako se islam može okarakterisati kao različitost unutar jedinstva, zdravog neslaganja (*ihtilaf*) u okviru *tevhida*, to je uglavnom zbog objedinjujućeg utjecaja Kur'ana, uzornog učenja poslanika Muhammeda, i stepena konsenzusa o osnovnim vrijednostima. Ummet također podržava moralni kodeks duhovnih i pravnih dimenzija koji je utemeljen na paritetu pojmova halala i harama. Halal-hrana, halal-trgovina i finansije su među opipljivim manifestacijama zajedničkih vrijednosti koje daju ummetu njegove distinktivne karakteristike. U poređenju s *ihtilafom*, *tevhid* je mnogo istaknutija karakteristika islama. Pošto uniformnost i standardizacija imaju veći afinitet s *tevhidom*, promovisanje standardizacije u halal-industriji nije samo poželjno već je u značajnoj mjeri i izvodljivo. Naravno, svrha standardizacije bila bi bolje ispunjena ako se cilja na zajedničke imenitelje vrijednosti, kulture i običaja koji mogu postići veću ujednačenost u trgovačkim praksama, kao i halal-namirnicama i finansijama među muslimanskim zemljama i zajednicama širom svijeta. Standardizacija u svim materijalnim aspektima halal-industrije, naravno, treba da se oslanja na tekstualne izvore koji čine osnovu naših napora za uniformnost i koordinaciju u cijelom muslimanskom svijetu.

Fikhski diskurs suštinski razrađuje i konkretizuje tekstualne smjernice o halalu i haramu, koje također imaju obredoslovne

karakteristike (*te'abbudi*) koje nadilaze uobičajenu racionalnost. Da bismo promovirali uniformnost u svim standardima, predložimo sljedeće:

- Što se tiče halala/mubaha, kao i mekruha i menduba, veća ujednačenost i standardizacija u halal-industriji može se pokušati pribjegavanjem principu selekcije (*tehajjur*) i izdvajanjem među različitim mezhebskim pravilima onih koja mogu biti najpogodnija za tu svrhu. Kao prihvaćena metoda islamske jurisprudencije, *tehajjur* se zasniva na priznanju da su vodeće škole islamskog prava prihvatile jedna drugu kao jednako valjana tumačenja šerijata, što očigledno nudi potencijal za veći sklad i ujedinjenje među njima.
- Drugi metod selekcije koji predložimo je kombiniranje (*telfik*) određenih aspekata pravila različitih škola ili pravnika u cilju njihovog spajanja u jedinstvene formule. *Telfik* se razlikuje od *tehajjura* po tome što ovaj drugi odabire pravilo, jer ono pripada drugom mezhebu u odnosu na mezheb kome pripada osoba koja vrši selekciju, dok *telfik* nastoji kombinovati određene dijelove različitih pravila/tumačenja u jednu formulu u svrhu implementacije.¹⁰⁸
- Uspostaviti u svakoj zemlji i jurisdikciji autoritativno šerijatsko savjetodavno vijeće koje bi trebalo okupiti grupu učenih ličnosti iz različitih disciplina. Ono bi trebalo biti dovoljno raznoliko tako da njegova razmatranja, savjeti i fetve budu zasnovani na skolastičkoj misli različitih škola mišljenja, zemalja i kulturnih zona globalnog ummeta. Trebalo bi da predloženi savjet uključuje predstavnike

¹⁰⁸ Za detalje o *tehajjuru* i *telfiku* v. Mohammad Hashim Kamali, "Shari'ah and Civil Law: Toward a Methodology of Harmonisation", *Islamic Law and Society* 14 (2007), str. 406-411.

muslimanskih manjina sa Zapada, kao i istaknute stručnjake iz industrije i tržišne analitičare.

- Trebalo bi formulirati set proceduralnih smjernica kako bi se regulisale odluke i fetve koje donosi i/ili izdaje vijeće. Također bi trebalo izraditi planove o tome kako bi odluke Vijeća mogle postići medijski utjecaj na visokom nivou i prodor na tržište.
- Trebalo bi da vlada i učesnici u industriji preduzmu proaktivne mjere za standardizaciju svih praksi, kako na makro tako i na mikro nivou. S tim u vezi, podsjećamo na jedan aspekt islamske jurisprudencije koji ovlašćuje vlast (*ulu el-emr*) da podigne mendub na nivo obaveze, ili mekruh na nivo zabrane, da reguliše određene aspekte mubaha i donese odluke o sumnjivim stvarima – ako bi one bile u očiglednom interesu (*malseha*) ljudi. Legalna vlast je stoga ovlaštena da donosi zakone i formulira politike koje osiguravaju najbolje interese ljudi u svjetlu prevladavajućih okolnosti. Ovu funkciju može obavljati izabrano zakonodavno tijelo ili tijelo stručnjaka koje radi pod njegovim nadzorom.
- Predlažemo i stvaranje istraživačkih instituta u Maleziji, sjedištu OIC i drugim muslimanskim zemljama koji okupljaju istraživače na polju šerijatskih studija i nauke o hrani, stručnjake za tržište i društvene naučnike koji mogu provoditi istraživanja o specifičnostima tržišta, običajima i kulturama različitih zemalja i regiona islamskog svijeta. Institut treba djelovati kao istraživački odjel Šerijatskog savjetodavnog vijeća i daje preporuke vijeću o kontinuiranom razvoju u halal-industriji i standardizaciji halal-procedura.
- Standardizacija u halal-industriji treba biti utemeljena na odobrenim konvencijama i običajima muslimanskih

zajednica. S obzirom na to da su namirnice koje se ljudima sviđaju ili ne sviđaju i marketinške prakse pod utjecajem raznih faktora, uključujući klimu, karakteristike tla, pa čak i geografsku blizinu drugim kulturama, sve ovo bi možda trebalo uzeti u obzir u potrazi za promicanjem standardizacije u halal-industriju. Ovi nivoi raznolikosti i varijacija nisu uvijek sami po sebi očigledni i možda će biti potrebno verificirati ih, te propisno ispitati njihovu usklađenost sa šerijatom kroz istraživanje. Stoga moramo obogatiti naše istraživačke napore uobičajenom praksom zemalja i regiona, kao i uspostavljanjem konsultativnih mehanizama za donošenje odluka koje su adekvatno utemeljene u šerijatu i istraživanjima na polju prirodnih i društvenih nauka.

- Istraživači tržišta stalno izvještavaju o nejasnoćama i nepravilnom postupanju prilikom izdavanja i identifikacije halal-logotipa i tijela za certifikaciju. Ovo bi moglo biti češća pojava u zemljama s nemuslimanskom većinom, ali problem je mnogo širi čak i u zemljama s većinski muslimanskim stanovništvom. U oba slučaja upotreba dvosmislenih i obmanjujućih riječi, fraza i znakova postala je problematična. Kao što je ranije spomenuto, malezijske vlasti potaknute su na akciju uvođenjem (od januara 2013) strogih kazni za prekršaje koje se povećavaju u slučaju ponavljanja. Ovo je dobar pristup, ali možda isključivo kazneni pristup nije najbolji; možda bi ga trebalo dopuniti edukativnim naporima i poticajima za priznavanje nagrada za najbolji učinak pojedincima, proizvođačima i dobavljačima, kao i agencijama za praćenje halal-proizvoda i usluga.

IZ PREDGOVORA

Tema halala i harama, posebno mesa i mesnih proizvoda, od centralnog je značaja za muslimane sa sve većim fokusom na etičke aspekte proizvodnje mesa, sigurnost i čistoću hrane, te dobrobit životinja koje zahtijevaju veću pažnju. Ali halal-industrija se ne svodi samo na meso. Pitanje halala dotiče mnoge oblasti muslimanskog života. Budući da je industrija vođena tržišnom realnošću ponude i potražnje, bolje razumijevanje islamskih principa od vitalnog je značaja. Pitanje aditiva, naprimjer, izazvalo je značajnu konfuziju u potrošnji hrane, baš kao što je pitanje bankovnih kamata u velikoj mjeri zbunilo one koji žele etički investirati kako bi izbjegli kamatu (*riba*). Nije iznenađujuće da se percepcije o tome šta sada čini halal razlikuju među kulturama i regijama, kao i među sljedbenicima različitih škola islamskog prava. Detaljno istražujući ovo pitanje, Kamali objašnjava osnovne principe halala i harama, pozivajući se na Kur'an, i raspravlja o ključnim pitanjima u vezi s njegovom implementacijom, dajući važan uvid u temu i uvjerljivo se osvrćući na mnoge zablude s kojima se muslimani danas suočavaju. Rad nudi i praktične savjete za halal industrijske operatere, nastoji unaprijediti uniformnost u halal-standardima i predlaže set smjernica s ciljem njenog promoviranja.

Mohammad Hashim Kamali (r. 1944) generalni je direktor Međunarodnog instituta za napredne islamske studije (IAIS) u Kuala Lumpuru, suradnik je na Institutu za napredne studije u Berlinu. Član je Jordanske kraljevske akademije nauka. Predavao je islamsko pravo na Međunarodnom islamskom univerzitetu u Kuala Lumpuru i bio je dekan Međunarodnog instituta za islamsku misao i civilizaciju (ISTAC) u Kuala Lumpuru. Bio je i konsultant UN-a za ustavne reforme na Maldivima i u Iraku. Član je različitih naučnih i stručnih tijela i

odбора. Objavio je više naučnih djela iz oblasti islamskog prava među kojima su najistaknutija: *Uvod u šerijatsko pravo* (Centar za napredne studije i El-Kalem, 2015), *Principi islamske jurisprudencije* (Centar za napredne studije, 2017), *Čitanje znakova: kur'ansko gledište o mišljenju* (Centar za napredne studije, 2020), *Tedždid, islah i civilizacijska obnova u islamu* (Centar za napredne studije, 2020).

ISBN 978-9926-24-025-7

9 789926 240257

القلم
elKalem

www.elkalem.ba

ISBN 978-9926-471-94-1

9 789926 471941

CNS
CENTAR ZA NAPREDNE STUDIJE
CENTER FOR ADVANCED STUDIES
SARAJEVO

www.cns.ba